

PROF. DR. SALİM KOCA

Armağani(1952-2020)

Selçuk Üniversitesi
Selçuklu Araştırmaları Enstitüsü
Konya 2022

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ SELÇUKLU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

PROF. DR. SALİM KOCA ARMAĞANI
(1952-2020)

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Mehmet Ali HACIGÖKMEN

Prof. Dr. Ayşe Dudu KUŞÇU

Doç. Dr. Zehra ODABAŞI

Doç. Dr. Sefer SOLMAZ

SELÇUKLU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ YAYINLARI

KONYA 2022

BUGÜNÜ VE YARINI TARİHTEN OKUMAK: TARİHTE DİNSEL VE KÜLTÜREL BİR REFORM TEŞEBBÜSÜ VE YABANCILAŞMA

M. Hanefi PALABIYIK *

GİRİŞ

Bu çalışmada, Babürlü Hükümdarı Celâleddin Ekber Şah'ın, gerçekleştirdiği dinî, sosyal ve kültürel reformları ile sonuçları özetle ele alınacak ve bir yönetici olarak onun kendi toplumunu nasıl bir kaosa/yabancılaşmaya sürüklediği göz önüne serilmeye çalışılacaktır. Buradan yola çıkarak da günümüz icraatlarına atıflar yapılacak ve böylece toplumumuzun sürüklendiği/sürüklenmeye çalışıldığı duruma da dikkat çekilecektir. Biz bunu, “çokdinlilik/dinsel çoğulculuk”,¹

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, hanefim@deu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7173-152X>

¹ “Küreselleşme sürecinde öne çıkan dini anlayış, ‘dini çoğulculuk’ olarak gözükmektedir. Dini çoğulculuk, kısaca, bütün dinleri, özellikle de yaşayan büyük dünya dinlerini, Tanrıya eşit seviyede ulaştıran yollar olarak kabul etmekte ve aralarındaki farklılığı görmezden gelmektedir. Böylece, çok kültürlülük, görecelik ve postmodernizmin etkisiyle dinler konusunda yeni bir bakış açısı oluşturulmaktadır.” Lütfi Bozkale, “Dini Çoğulculuk Üzerine”, *Diyanet İlmî Dergi*, L/3, 2014, s. 61

“Dini çoğulculuğun özünde, her dinî geleneğin, aynı Hakikat’e farklı yollardan ulaştığı fikri yatar. Bu yaklaşım, ilk bakışta yabancı ve yeni bir durum gibi görünse de, pratikte Hindistan örneğinde olduğu gibi, karşı karşıya kaldığımız bir durumu ifade eder. Ancak elbette ki, filozof ve teologlar tarafından bir paradigma olarak ele alınması çok uzun bir geçmişe dayanmamaktadır. Temel hareket noktası, başlangıçta kulağa hoş gelebilir. Tüm dinlerin aynı amacı taşıdıkları, nihayetinde insanın mutluluğa erişmesini amaçladıkları aşîkârdır. Ancak dinlerin farklı hakikat iddiaları, gerçeği farklı adlandırıp algılamaları, dinlerin “homojenleştirilmesi” gibi problemlerle birlikte düşünüldüğünde, bu yaklaşımın sağlam bir temele oturmadığı göze çarpar. Yapılan eleştirilere başta Hick olmak üzere, çoğulcu paradigmayı savunanların verdiği cevaplar, tatmin edici olmaktan ziyade, görüşlerini destekler niteliktedir. Yukarıda bahsedilen çelişkiler de göz önüne alındığında, dışlayıcılık ve kapsayıcılığa nazaran entelektüel bir kesimce benimsenmekle kalması, normal bir durumdur.” Tülay Demir, “Dini Çoğulculuk”, *Liberal Düşünce*, XVIII/71, 2013, s. 62-63

“çokkültürlülük/kültürel çoğulculuk”² ve “yabancılaşma”³ kavramlarını kullanarak, ancak anakronizme de düşmemeye dikkat ederek yapmaya çalışacağız. Çünkü son yıllarda dünyada gelişen ve kısmen de popüler hale gelen bazı anlayışlara bağlı olarak bu kavramların ülkemizde de çok sık ve yaygın olarak kullanıldığına şahit olmaktadır.

Ülkemizin son yıllarda içinde bulunduğu sosyal yapının “çokkültürlü/kültürel çoğulcu” ve “çokdinli/dinsel çoğulcu” olarak görülmesi ve bu anlayışın neredeyse her gruptaki insan tarafından sıkça ve özellikle seslendirilmesi, konunun böyle bir başlık altında ele alınmasını zaruri kılmıştır. Son yıllarda ülkemizde neredeyse her

² Çokkültürcülük (multiculturalism): Kültürel çoğulculuğun kabulünden başka, temini için de gayret gösterilmesi. Modern toplumlardaki kültürel birlik ve evrensellik temayülünün tam tersine, kültürel çoğulculuğu azınlık kültürlerini ve dillerini korumaya çalışma yönelimi; en genel anlamıyla toplumda eşitlik ve adalet isteyen tüm dezavantajlı grupları kapsamaya gereken bir anlayış olarak, kültürlerin etkileşimi, eşsizliği ve çoğulluğunu amaçlayan yaklaşım. Çokkültürcülük, kültürel çoğulluğun kutsanmasını, çeşitli ırkî ve kültürel gruplardan oluşan bir toplumun kucaklanmasını ifade eder. Buna göre çok kültürcülük, dışarıdan gelen grupların çatışmadan kaçınmak için ev sahibi toplumun adetlerini, değerlerini ve inançlarını benimsemesi gerektiği yönündeki görüşe karşı çıkar. Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul 2005, s. 420-421; Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akınhay-Derya Kömürcü, Ankara 1999, s. 126

Çokkültürlülük, “bir toplumda kültürel bakımdan anlamlı farklılıklar gösteren sosyolojik kategorilerin bulunması durumu” olarak tarif edilebilir. Şafak Balı, *Çokkültürlülük ve Sosyal Adalet: “Öteki” İle Barış İçinde Birlikte Yaşamak*, Konya 2001, s. 194

Kültürel çoğulculuk, birden çok birbiriyle çatışan değerler sistemini (ideolojik, ahlaki, dini veya felsefi düşünceler) ifade eden ‘gerçek çoğulculuk’u da içeren daha geniş çerçeveli bir kavram olarak kullanılmakta ve farklı kültürlerle mensup insan topluluklarının bir arada yaşamasını ifade etmektedir. Balı, s. 186

³ Yabancılaşma (*alienation*): “1. Özgün anlamı içinde, bir şeyi ya da kimseyi başka bir şeyden ya da kimseden uzaklaştıran, başka bir şeye ya da kimseye yabancı hale getiren eylem ya da gelişme. Yabancılaşma, 2. daha özel olarak da, psikiyatride, normalden sapmaya; 3. çağdaş psikoloji ve sosyolojide, kişinin kendisine, içinde yaşadığı topluma, tabiat ve başka insanlara karşı duyduğu yabancılık hissine işaret eder. 4. Felsefede yabancılaşma, şeylerin, nesnelerin bilinç için yabancı, uzak ve ilgisiz görünmesi, daha önceden ilgi duyulan şeylere, dostluk ilişkisi içinde bulunulan insanlara karşı kayıtsız kalma, ilgi duymama, hatta bıkkınlık ya da tiksinti duyma anlamına gelir. Yabancılaşma, kontrol altına alınamayan içgüdüler, tutkular ve yerleşik alışkanlıklar nedeniyle, insanın kendisine, kendi gerçek özüne yabancı hale gelmesi durumunu, insana özgü özellikleri, insanî ilişki ve eylemleri, insandan bağımsız olan ve insanın hayatını yöneten şeylerin, cansız nesnelerin özellikleri, ilişkileri ve eylemlerine dönüştürme hareketi ya da sürecini tanımlar. 5. Yabancılaşma daha özel olarak ve benliğe yabancılaşma anlamında, benin kendi özünden uzaklaşmasıyla, kendisine ve eylemlerine nesnel bir biçimde, sanki bir ustanın elinden çıkmış bir nesneye bakarcasına yaklaşmasıyla belirlenen bilinç hâline karşılık gelir. Buna göre, yabancılaşma, kişinin kendi benliğiyle ya da zihin hâlleriyle, kendisi arasına duygusal bakımdan mesafe bırakması durumunu, kişinin gerçek beniyile olan içsel temasını yitirdiğini anlamasının bir sonucu olan kendinden kopma hâlini ifade eder. Cevizci, s. 1728; Marshall, s. 798

yer ve seviyede yaşanan sosyal ve kültürel yozlaşma, şahsiyetsizlik, millî benlik ve kimlik kaybı, ahlakî yozlaşma, akademik gerilik, seviyesizlik, değer/had bilmezlik ve değer/sınır tanımazlık, aile ve toplumsal çöküntülerin artması gibi çok sayıda problemi önlemeye olan arzumuz, tarihî bir tecrübeyi hatırlatarak böyle bu çalışma yapmamızı gerekli kılmıştır. Tarihin doğru ve dikkatli okunması, bizlere geçmişimiz kadar bugünü, yarını ve bulunduğumuz her ortamda yönümüzü bulmada yardımcı olacağı gibi “kötü tarihin tekrar yaşanmasını” önlemeye de katkı sunacağı kanaatindeyiz.

Batı’da ve Hindistan’da yapılan onlarca çalışmaya nazaran,⁴ ülkemizde Ekber Şah ve faaliyetleri hakkında yapılmış çalışmalar yok denecek kadar azdır.⁵ Bu

⁴ Örnek olarak bkz. Saiyid Athar Abbas Rizvi, *Religious and Intellectual History of the Muslims in Akbar’s Reign with Special Reference to Abu’l Fazl: (1556-1605)*, Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd., New Delhi, 1975; C. M. Agrawal, *Akbar and His Hindu Officers: A Critical Study*, Abs Publications, Jalandhar 1986; W. H. Moreland, *India at the Death of Akbar, an Economic Study*, Oriental Books Reprint, New Delhi 1983; W. H. Moreland, *From Akbar to Aurangzeb: A Study in Indian Economic History*, MacMillan and Co., London 1923; Vincent A. Smith, *Akbar: The Great Mogul 1542-1605*, At the Clarendon Press, Oxford 1919; Ishtaq Husain Qureshi, *Akbar: The Architect of the Mughal Empire*, Delhi 1987; ed. E. Denison Ross-Eileen Power, *Akbar and the Jesuits*, tr. C. H. Payne, New Delhi 1979; G. B. Malleson, *Emperor Akbar*, New Delhi 1978; Refaqt Ali Han, *The Kachhwahas under Akbar and Jahangir*, New Delhi 1976; P. S. Bedi, *The Mughal Nobility under Akbar*, Jalandhar 1985; Ansar Zahid Khan, *Social Welfare under Akbar*, Karachi 1968; Gerald Grobbel, *Der Dichter Faizi und die Religion Akbars*, Berlin 2001; ed. İqtidar Alam Khan, *Akbar and His Age*, New Delhi 1999; S. M. Burke, *Akbar: The Greatest Mogul*, New Delhi 1989; A. L. Srivastava, *Akbar: The Great*, Delhi 1962; B. Gascoigne, *The Great Moghuls*, New York 1971

⁵ Örnek olarak bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi I-III*, Ankara 1987, II cilt Babürlüler’e tahsis edilmiştir. Y. Hikmet Bayur, “16’ıncı Asırda Dinî ve Sosyal Bir İnkılâp Teşebbüsü: Ekber Gurkan 1556-1605”, *Belleten*, II/5-6, 1938, s. 133-182. Aynı makale II. Türk Tarih Kongresi’nde tebliğ olarak da sunulmuş ve (1937, s. 519-569) yayımlanmıştır. Bayur, bu kitap ve makalesinde, daha çok Ekber’i ve faaliyetlerini kısmen savunmacı ve övücü bir biçimde ele almakta ve icraatlarını, devlet adamlığının gereği olarak genelde olumlu görmektedir. Aynı yaklaşım, Ömer Rıza Doğrul’un eserinde de (*Ekber Bir Türk Dahisi*, İstanbul 1944) görülmektedir. H. Hilal Çağlayan, *Ekber Şah Döneminde Hindistan (1542-1605)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005; H. Hilal Şahin, *Ekber Şah ve Dini Reformu*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2014; Sinan Yalçınkaya, *Ekber Şah Döneminde Hindistan’da Dini Hayat*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008; Ethem Cebecioğlu, *İmam-ı Rabbani Hareketi ve Tesirleri*, İstanbul 1999; Ekrem Sağıroğlu, *İmâm-ı Rabbânî (Hayatı-Cihadı-Görüşleri)*, İstanbul 1988; Abdülhak Ensari, *Şeriat ve Tasavvuf, İmam-ı Rabbânî Şeyh Ahmed Serhendî’nin Anlayışı ve Mücadelesi*, Çev. Yusuf Yazar, Ankara 1991; Abdulhamit Birışık, *Hind Altıkatısı Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, İstanbul 2001, *Oryantalist Misyonerler ve Kur’ân [Batı Etkisinde Hint Kur’ân Araştırmaları]*, İstanbul 2004; Ali Fuat Bilkan, *Ekber Şah ve Din-i İlahi: Sultanın Dini*, İstanbul 2015; Andre Wink, *Ekber Şah*, Çev. Uğur Gezen, İstanbul 2020; Bedriye Reis, “XVI-XVII. Yüzyıllarda Din-i İlahî Tartışmaları ve İmam-ı Rabbânî”, *Tasavvuf*, S. 16, 2006, s. 211-234

hususla, birtakım problemler taşısa da, metin iskeletimizi, bizi ilgilendiren kısımlar itibarıyla, konu hakkında yeterli malumat verdiği inandığımız Bayur'un makalesine dayandırmayı uygun gördüğümüzü belirtmek istiyoruz.

Bu çalışmada “çokkültürlülük/kültürel çoğulculuk” ve “çokdinlilik/dinsel çoğulculuk” hakkında bilgiler vermeyi ve meselenin dinî, sosyal ve felsefî cihetini tartışmayı uygun görmüyoruz. Bu husus, son zamanlardaki popüleritesinden dolayı, müstakilen veya kısmen birçok çalışmada yer bulmuştur.⁶ Sadece bu konunun dinî-felsefî temelli siyasî bir konu olduğunu, sömürgecilik ve misyonerlik faaliyetlerinde de yer bulduğunu ve Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Britanya vb. gibi mezhep ayrılıklarının devletleşme sürecindeki etkisinin bariz olduğu toplumlarda tartışıldığını söylemekle yetiniyoruz.

EKBER ŞAH

Babür Şah tarafından 1526 yılında kuzey Hindistan'da kurulan Babürlü Devleti (1526-1858), Babür (1526-1530) ve oğlu Hümayun'dan (1530-1540 ve 1555-1556) sonra tahta geçen Ekber Şah (1556-1605) döneminde en geniş sınırlarına ulaşarak imparatorluğa dönüşmüştür. Babasının ölümüyle 14 yaşında iken tahta çıkan Ekber, birkaç yıl Atabeyi Bayram Han'ın nüfuzu altında kalmış, daha sonra hâkimiyeti kendi eline alarak icraatlara girişmiş ve Hindistan Yarımadasının üçte ikisini ele geçirmiştir. Ekber Şah, komşuları Safevî, Özbek ve Osmanlı Türk devletleriyle münasebetlerini yürütürken, Hindistan Yarımadasındaki çok başlılığa son vermiş ve bölgeyi kendi idaresi altına almayı başarmıştır. Bu geniş

⁶ Örnek olarak bkz. *Demokrasi ve Farklılık*, Yayınları Haz.: Seyla Benhabib, Çev. Zeynep Gürata-Cem Gürsel, İstanbul 1999; *Çokkültürcülük ve Tanınma Siyaseti*, Yayınları Haz.: Amy Gutman, İstanbul 1996; Will Kymlicka, *Çokkültürlü Yurttaşlık-Azınlık Haklarının Liberal Teorisi*, Çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul 1998; *Kimlik, Topluluk/Kültür/Farklılık*, Çev. İrem Sağlamer, İstanbul 1998; John Hick, *İnançların Gökkuşağı*, Çev. Mahmut Aydın, Ankara 2002; *Hristiyan, Yahudi ve Müslüman Perspektifinden Dinsel Çoğulculuk ve Mutlaklık İddiaları*, Derleyen: Mahmut Aydın, Ankara 2005; Şinasi Gündüz, *Küresel Sorunlar ve Din*, Ankara 2005; *İslam ve Öteki*, ed. C. Sadık Yaran, İstanbul 2001; Ramazan Yazıcı, *Anonim Din Arayışı ve Dinsel Çoğulculuk*, İstanbul 2008; Brian Fay, *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi*, Çev. İsmail Türkmen, İstanbul 2001; *Çoğulculuk ve Toplumsal Uzlaşma*, İstanbul 2001; *Türkiye ve Avrupa'da Çok Dinli Yaşam-Geçmişte ve Günümüzde*, Konferans Raporu, 24-25 Kasım 2005 Ankara, Ankara 2006; *Tarih Öğretiminde Çoğulcu ve Hoşgörülü Bir Yaklaşım Doğru*, Yayınları Haz.: Ö. Sevgi Göral, İstanbul 2003; Milena Doytcheva, *Çokkültürlülük*, Çev. Tuba Akıncılar Onmuş, İstanbul 2009; Ali Şafak Balı, *Çokkültürlülük ve Sosyal Adalet: "Öteki" İle Barış İçinde Birlikte Yaşamak*, Konya 2001; Onur Bilge Kula, *Anadolu'da Çoğulculuk ve Tolerans*, İstanbul 2011; Erol Kuyurtar, “Çok Kültürcülük”, *Felsefe Ansiklopedisi*, ed. A. Cevizci, C. III, Ankara 2005, s. 712-719; Bhikhu Parekh, *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek: Kültürel Çeşitlilik ve Siyasal Teori*, Çev. Bilge Tanrıseven, Ankara 2002

toprakları eyaletlere ayırarak kontrol altında tutmuş ve hem devlet gelirlerini ve hem de refahı artırmayı başarmıştır.⁷

Ekber Şah, sadece büyük bir fatih değil aynı zamanda vergi tahsis ve tahsili ile idarî ve ordu teşkilatlarında da köklü yeniliklerin uygulayıcısı olmuştur. Saltanatı sırasında sarayını Batılı gezgin ve çeşitli din adamlarına açan Ekber, böylece Hint dünyasının dışındaki kültür ve medeniyetlerden de haberdar olabilmıştır. 1605 tarihinde vefat eden Ekber'in mezarı, Agra'dadır.⁸

Aşağıda göreceğimiz gibi Ekber, çok milletli, çokdinli ve çokkültürlü Türk-Hint İmparatorluğu'nda başta Müslüman-Hindu çatışması olmak üzere, Budist, Hristiyan ve diğer din mensupları arasındaki kavga ve çekişmelere son vermeyi gaye edinmiş, İslâm, Hinduizm, Budizm, Zerdüştilik ve Hristiyanlığın bazı prensiplerini bir araya getirerek kurduğu "Din-i İlâhî" de, bu gayenin bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır.

Ekber'i ve icraatlarını anlamak için dönemin sosyal yapısına kısaca temas etmekte fayda görüyoruz. Babürlüler döneminde toplumsal sınıflar, çoğunlukla yerli unsuru teşkil eden Hindulardan ve içlerinde Türklerin de yer aldığı çeşitli milletlerden olmak üzere Müslümanlardan oluşmaktaydı. Sayıları yerlilere göre çok az olmasına rağmen, devletin neredeyse bütün mühim makamları Türklerin elindeydi.⁹ O devirde Safevî-Osmanlı ile Özbek-Türkmen rekabetine eklenen ve ilk başlangıçtan itibaren İslam dünyasının hemen her yerinde kendini gösteren Sünnî-Şîî çekişmesi, Hindistan Müslümanları arasında da cereyan etmekteydi. Bu suretle Hint-Türk devletinin Türk unsurunun Sünnî ve az sayıda Şîî olarak iki gruba ayrılmış olduğunu söyleyebiliriz.¹⁰

Babürlü Devleti'nde bu dönemde, Ekber'in tebaasının gönüllerini fethetmesine vesile olan ve saltanatı boyunca çözdüğü şu problemler yaygındı: İktâ sahiplerine ait topraklardaki yolsuzluklar ve diğer toprak problemleri; iktâ sahiplerinin isyanları ve şehzadeleri birbirlerine karşı kışkırtmaları; ulemanın

⁷ Bkz. Halis Bıyıktaş, *Timurlular Zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu*, Ankara 1989, s. 61-74

⁸ Bkz. Bayur, C. II, 63, s. 67-68, 71-73, 86-87, 144 vd.; Bayur, "16'ncı Asırda...", s. 134-135, 142-143; Enver Konukçu, "Ekber Şah", *DİA*, C. X, İstanbul 1994, s. 542-544; Enver Konukçu, "Babürlüler", *DİA*, C. IV, İstanbul 1991, s. 401

⁹ Bkz. Bayur, "16'ncı Asırda...", s. 136

¹⁰ Bkz. (Allâmî, Ebu'l-Fazl, *Ekbernâme I-III*, Kalkuta 1873-1887, C. II, s. 208'den naklen) Bayur, "16'ncı Asırda...", s. 137; Bıyıktaş, s. 62, 71. Sünnî-Şîî çekişmesi örneği için ayrıca bkz.: Nizamülmülk, *Siyasetnâme*, Çev. N. Bayburtlugil, İstanbul, 1981, s. 257-259

devlet işlerine müdahalesi ve kendilerine yakışmayan zayıflık ve vakarsızlık sergilemeleri; devlet işlerinde birçok yolsuzluk, düzensizlik ve istikrarsızlıklar.¹¹

Ekber Şah ilginç bir karakter sahibidir. Kaynaklara göre okuma-yazmayı bile doğru dürüst öğrenememiş olmasına rağmen, tarih, felsefe, güzel sanatlar, din ve her türlü inanç konularına son derece ilgili duymaktadır. Tasavvuf, sufiler ve dergâhlarla alakadar olduğu gibi, aynı zamanda onun tasavvuf-meşrep bir kişilik sahibi olduğu da anlaşılmaktadır.¹² Sarayını Batılı seyyah ve din adamlarına açmış, tüm dinlerin önde gelen âlimlerini sarayına alarak din, tarih, edebiyat ve diğer alanlarda açık tartışmalarına imkân hazırlamıştır.¹³

EKBER'İN İNKILÂP VE REFORMLARI

Ekber Şah, elli yıllık saltanatı döneminde fetihler yoluyla devletini zengin ve müreffeh kılmış; ülkesini, içte ve dışta son derece sağlam bir istikrara kavuşturmuştur. Onun sayesinde Babürlü İmparatorluğu bölgenin en güçlü devletlerinden biri haline gelmiştir. Ekber, ülkesinde gerçekleştirmeyi tasarladığı kültürel ve sosyal icraatlarına, bir yandan içerdeki yolsuzlukları önlemek için kanunlar çıkarıp uygulamak ve fetihlere devam edip düşmanlarını dize getirmek suretiyle ve diğer yandan da iç isyanları bastırarak dâhilî dengeyi korumak suretiyle başlamıştır. Çalışmanın bu bölümünde Ekber Şah'ın sadece dinsel, kültürel ve sosyal bazı reformlarını ve bunların sonuçlarını kronolojik olarak özetle takip etmek istiyoruz.

İdarî-siyasî ve askerî düzenlemeler: 1556 yılında 14 yaşında tahta çıkan Ekber, 1562 yılında (20 yaşında) Raçputların ileri gelenlerinden Amber Racası ile yaptığı bir konuşmadan sonra, Müslüman ve Hindu bütün tebaasını bir tuttuğunu ortaya koymak için, Raca Bihar Mal'ın kızıyla nikâhlanır. Bu nikâh Kur'ân'ın açık ifadesiyle¹⁴ ehl-i kitap dışındakilerden kız alıp vermenin caiz olmamasından dolayı

¹¹ Bkz. (Allâmî, Ebu'l-Fazl, *Ain-i Ekberî I-III*, Kalkuta 1867-1877, C. II, s. 238'den naklen) Bayur, *Hindistan Tarihi*, C. II, s. 74-75, 454-455; Bayur, "16'ncı Asırda...", s. 138-139, 147; T. H., "Ekber", *İA*, C. IV, İstanbul 1988, s. 212

¹² Bkz. Bıyıktaş, s. 68, 79; Doğrul, s. 45, 56; Ebu'l Hasan Ali en-Nedvî, *Müceddid-i Elfisânî İmam-ı Rabbânî*, Çev. Yusuf Karaca, İstanbul 2005, s. 75-81

¹³ Bkz. (Allâmî, *Ain-i Ekberî*, C. II, s. 233'ten naklen) Bayur, C. II, s. 75-76, 99-100, 104; Bayur, "16'ncı Asırda...", s. 139-140; Nedvi, s. 84-89

¹⁴ 5/Maide, 5- Bu gün size temiz ve hoş şeyler helâl kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yiyecekleri size helâl, sizin yiyecekleriniz de onlara helâldir. Mü'min kadınlardan iffetli olanlarla, daha önce kendilerine kitap verilenlerden olan iffetli kadınlar da, mehirlerini vermeniz kaydıyla; evlenmek, zina etmemek ve gizli dost tutmamak üzere size helâldir. Her kim de inanılması gerekenleri inkâr ederse, bütün işlediği boşa gider. Ahirette de o, ziyana uğrayanlardanır. 2/Bakara, 221- "İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin. Allah'a ortak koşan kadın hoşunuza gitse de, mü'min bir cariye Allah'a ortak koşan bir kadından daha hayırlıdır. İman etmedikleri

önemli bir devrimdir. Bu tarihten itibaren, Hindular, saraya ve yüksek devlet hizmetlerine girmeye ve bir takım Hindu ayin ve geleneklerini de saraya sokmaya başlamışlardır.¹⁵ Daha sonra Ekber, iki Racanın daha kızlarıyla evlenecektir.¹⁶

Yine 1562 yılında Ekber, savaşta Hinduların kadın ve çocuklarının esir edilmesini yasaklar.¹⁷ 1563 yılında Matura'ya gelen Hindu hacı ve ziyaretçilerinden alınmakta olan vergiyi, "yaratıcıya tapanlar arasında fark gözetmenin ve tebaa arasında eşitsizlik oluşturanın doğru olmadığı" gerekçesiyle lâğveder.¹⁸ Bir yıl sonra 1564'te devlet gelirlerinin büyük kısmını oluşturan cizye de, "bir padişahın, halkının mal, can, namus ve din koruyuculuğu hususunda tebaası arasında fark gözetmemesi" gerekçesiyle lağvolunur.¹⁹ Hâlbuki gayrimüslimlerden cizye alınması, Kur'an'ın emri ve Hz. Peygamber'in de uygulamasıdır.²⁰ 1566 ve 1573 yıllarında toprak ve vergi reformu ile benzer biçimde idarî yeni düzenlemeler yapılır.²¹

Tüm bu durumlar aslında hem Ekber ve hem de Hindular tarafından tebaanın eşitliği için imkân ve gerekçe olmuş ve böylece uygulamaya konmuştur. Vergi eşitliği ve Hindu tebaanın Müslümanlarla her alanda eşit haklara sahip olması, tebaa arasındaki hukukî ve idarî ayrımı da ortadan kaldırmış; tabiatıyla bu durumdan en fazla istifade edenler de Hindular olmuştur.

Öyle anlaşıyor ki, tam bu anlayışın icraata geçirildiği sıralarda, Ekber'in hem kendisinin ve hem de icraatlarının meşruiyetini artırmak için bir olay tertiplenir. Gücerât'ın fethinden dönüşünde (1573) kendisini karşılayanlar arasında bulunan

sürece Allah'a ortak koşan erkeklerle, kadınlarınızı evlendirmeyin. Allah'a ortak koşan hür erkek hoşunuza gitse de; iman eden bir köle, Allah'a ortak koşan bir erkekten daha hayırlıdır."

¹⁵ Bkz. (Allâmî, *Ekbernâme*, C. II, s. 156'dan naklen) Bayur, C. II, s. 78; Bayur, "16'ncı Asırda...", s. 143; Bıyıktaş, s. 65-67, 78; T. H. "Ekber", C. IV, s. 212; Ehsan Ghodratollahi, "Akbar, The Doktrine of Solh-i Koll and Hindu-Muslim Relations", *Journal of Religious Thought: A Quarterly of Shiraz University*, S. 21, Winter 2007, s. 18

¹⁶ Bkz. Bayur, C. II, s. 85; Malleson, s. 128-130; Konukçu, "Ekber Şah", C. X, s. 542. Bu evliliklerin Ekber üzerindeki menfi dini tesirleri hakkında bkz. Nedvi, s. 105-107

¹⁷ Bkz. Bayur, C. II, s. 79; Bayur, "16'ncı Asırda...", s. 144; Bıyıktaş, s. 78; Nizami, Khaliq Ahmad, *Akbar and Religion*, Delhi 2009, s.106-107

¹⁸ Bkz. (Allâmî, *Ekbernâme*, C. II, s. 190'dan naklen) Bayur, C. II, s. 79; Bayur, "16'ncı Asırda...", s. 144; Doğrul, s. 58; Nizami, s. 107-108

¹⁹ Bkz. (Allâmî, *Ain-i Ekberî*, C. II, s. 204, 244'ten naklen) Bayur, C. II, s. 80; Bayur, "16'ncı Asırda...", s. 145; Bıyıktaş, s. 77; Doğrul, s. 58-59; Nizami, s. 106; Ghodratollahi, s. 18

²⁰ 9/Tevbe, 29; Müslim, Cihâd 3, (1731); Tirmizî, Siyer 48, (1617), Diyât, 14, (1408); Ebu Dâvud, Cihâd 90, (2612, 2613); Muvatta, Zekât 41, (1,278); İbrahim Canan, *Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, Ankara 1988, 5/89-90.

²¹ Bkz. (Allâmî, *Ekbernâme*, C. III, s. 116-117 ve Allâmî, *Ain-i Ekberî*, 55'ten naklen) Bayur, C. II, s. 85, 94-96, 441 vd.; Bayur, "16'ncı Asırda...", s. 137-138, 146

Şeyh Mübarek, Ekber'e, "Allah'ın, Ekber'i, icraatlarının doğruluğundan dolayı kendilerine ihsan ettiğini, bundan sonra ona manevî âlemin önderliğinin de sunulduğunu" söyler.²² Bu durum, geleneksel dünyada manevî bir karizma kazanımını ifade etmekte yani Mehdilik ve Mesihlik elde etmekle aynı anlamlara gelmekteydi.

İbadethane tartışmaları: 1575 yılında Ekber'in, önce İslam daha sonra da muhtelif din ulemasının tartışma yeri olarak kullanacağı, başkent Fetihpur Sikri'de "ibadethane" adıyla yaptırmış olduğu bina tamamlanır. Başlangıçta her cuma namazından sonra yakınlarını, Sünnî bazı şeyh ve ulemayı buraya toplar ve burada Kur'ân, hadis, kelâm, felsefe, tasavvuf ve dinî her türlü konular üzerinde tartışmalar yapılır. Daha sonraları ise her perşembe akşamı seyyit, şeyh, ulema ve emirler ibadethaneye davet edilir. Toplantılar esnasında, katılımcılar sadece Sünnî âlimler iken bile, aralarında şiddetli tartışmalar çıkar.²³

Bu tartışmalar esnasında zuhur eden her durumu Ekber, kendi siyasî konumu lehine değerlendirmeyi başarır. Mesela, bir takım şahsi menfaatleri gereği "hile-i şer'iyye"ye kaçan bazı meşhur ulemanın bu durumunu teşhir ederek, onların ve bu vesileyle tüm ulemanın devlet, erkân ve halk nezdindeki nüfuz ve otoritelerini sarsmayı başarır. Tartışmalar esnasında mezhepler arasındaki ihtilafları açığa çıkararak ulemayı birbiriyle çatıştırmak suretiyle zayıflık ve yetersizliklerini ortaya koymayı becerir ve böylece ulemadan her birinin gözden düşmesini sağlar.²⁴

Buna, bölgenin tanınmış ve otoritesi kabul edilmiş âlimlerinden Molla Mahdûmü'l-Mülk Mevlâna Abdullah Sultan Purî örnek olarak verilebilir. Onun âlime yakışmayan bir takım sahtekârlıkları ortaya konur. Yine yüksek konumda olan Sadru'l-Ulema (Osmanlıdaki Şeyhülislam) Şeyh Abdu'n-Nebî için de böyle yapılır ve çok bilmekle övündüğü "hadis bilgisi"nin epey eksik olduğu ve işe yaramadığı ortaya konur.²⁵ Tam bu tartışmalar esnasında dört mezhep ulemasının ihtilaflarını ve bu ulemanın padişaha yaranmak için Şeriat'a uymayan fetvalar

²² Bkz. (Allâmî, *Ekbernâme*, C. III, s. 39'dan naklen) Bayur, C. II, s. 92; Bayur, "16'ncı Asırda...", s. 146; Konukçu, "Ekber Şah", C. X, s. 543; T. H. "Ekber", C. IV, s. 213

²³ Bkz. Bayur, C. II, s. 104; Bayur, "16'ncı Asırda...", s. 147; Bıyıktaş, s. 80; Doğrul, s. 82-84; Nizami, s. 121-122; Makhan Lal Roy Choudhury, *The Din-i Ilahi or The Religion of Akbar*, India 1997, s. 49-50; Rizvi, *Religious and Intellectual History...*, s. 104-140; Murray T. Titus, *The Religious Quest of India-Indian Islam*, New Delhi 1979, s. 158; Malleon, s. 123; T. H. "Ekber", C. IV, s. 213; Konukçu, "Ekber Şah", C. X, s. 543 Enver Konukçu, "Babürlüler, Hindistan'daki Temürlüler", *Türkler*, Ankara 1991, C. VIII, s. 751-752; Ghodratollahi, s. 11

²⁴ Bkz. Bayur, C. II, s. 101; Bayur, "16'ncı Asırda...", s. 147

²⁵ Bkz. (Allâmî, *Aîn-i Ekberî*, C. II, s. 228'den naklen) Bayur, "16'ncı Asırda...", s. 147; Nizami, s. 82-91, 113-115

verdiklerini açığa vuran bir tartışma da, nikâh²⁶ ve çok eşlilik²⁷ konusunda olur.²⁸ Tartışma, buradan “mut’a” konusuna²⁹ kayar ve mezhepler arasındaki zıtlıklar³⁰

²⁶ Günümüzde de birçok problemi tartışılan bu konu hakkında bkz. Nihat Dalgın, “Aile Kurumunun Nikâh Aşamasıyla İlgili Fıkî Sorunları”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 13, 2009, s. 35-50; H. Yunus Apaydın, “Nikah Akdinin Mahiyeti ve İmam Nikahı Uygulaması”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 9, 2000, s. 371-380; Saffet Köse, “Ailede Meşruiyet Temeli Olarak Nikah”, *Kutlu Doğum 2009: Küreselleşen Dünyada Aile*, 2010, s. 124-174; Osman Eskicioğlu, “Toplumsal Bir Olgu Olarak Nikah”, *Dinlerde Nikah Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı*, 2012, s. 117-143

²⁷ Günümüzde de tartışılan ve çokça polemik yapılan bu konu hakkında bkz. Rıza Savaş, “Hz. Muhammed’in Çok Eşliliğinin Siyasî Boyutu”, VII. *Kutlu Doğum Sempozyumu: Tebliğler*, 19 Nisan 2004 [Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi], 2006, s. 103-120; Abd al-Fettah Qaseem Yahya, “Nikah ve Boşanmada Çok Eşlilik Olgusu- İslam Medeniyet ve Tarihindeki Bazı Toplumsal Olgulara Dair Bir İnceleme”, *Dinlerde Nikah Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı*, 2012, s. 547-569; Mustafa Yıldırım, “Nisa Suresi 3. Ayet Bağlamında Çok Eşlilik Meselesi”, *Dinlerde Nikah Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı*, 2012, s. 533-546; M. Özgü Aras, “İslâm’a Göre Çok Evlilik”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 24, 2007, s. 183-188; Adnan Demircan, “Câhiliye ve Hz. Peygamber Döneminde Çok Kadınla Evlilik”, *İSTEM*, C. I, S. 2, 2003, s. 9-32; Adnan Demircan, “Hz. Peygamber’in Çok Kadınla Evliliği Üzerine Bazı Düşünceler”, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*, 20-22 Nisan 2007 Çorum, 2007, s. 237-250

²⁸ Bkz. (Allâmî, *Aîn-i Ekberî*, C. II, s. 228, 233, 237; Bedâi’üñî, Abdülkadir, *Müntehabü’t-Tevârih I-II*, Nşr. Ahmad Ali vd., Calcutta 1864-1869, C. II, s. 202-211’den naklen) Bayur, C. II, s. 101-102; Bayur, “16’ıncı Asırda...”, s. 147-148

²⁹ Günümüzde de birçok açıdan istismar edilen tartışılan bu konu hakkında bkz. Abdullah Kahraman, “Mut’a nikâhı üzerine bazı mülahazalar”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 10, 2007, s. 153-170; Osman Kaşıkçı, “Mut’a Nikâhı”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, S. 3, 2007, s. 43-58; Musa Musevi, “Geçici Nikah/Mut’a ve Hz. Hüseyin’in Toprağı Üzerine Secde Etme: Şiîliğe Eleştirel Bakış”, çeviren: Doğan Kaplan, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 15, 2003, s. 273-283; Salim Ögüt, “en-Nisa 24 Ayeti Hangi Konuyu Düzenlemektedir: Müt’a Nikahını mı? Yoksa Normal Nikahı mı?”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. I, S. 1, 2002/1, s. 49-72; Murat Sarıçık, “Cahiliye Nikahı Mut’a ve Diğer Cahiliye Nikahları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 3, 1996, s. 41-73; H. Mehmet Soysaldı, “Nisâ Suresi 24. Ayeti Işığında Mut’a Nikahı”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 2, 1997, s. 165-184; Yavuz Ünal, “Hadis Verilerine Göre Mut’a Nikahı”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 7, 1993, s. 155-179

³⁰ Gerek itikadî ve gerekse fıkî mezhepler açısından halen daha çözülememiş bazı konular için bkz. Ahmet Bağlıoğlu, “Mezhepsel Çoğulculuk ve Temelleri”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 15, S. 1, 2010, s. 71-97; Tuncay Başoğlu, “Hicrî Beşinci Asırda Fıkîh: Genel Özellikler ve Mezheplerin Yeniden Şekillenmesi”, *İLAM Araştırma Dergisi*, C. III, S. 2, 1998, s. 113-140; İbrahim Kafi Dönmez, “İctihadın Bağlayıcılığı Meselesi ve Fıkîh Mezheplerine Bağlanmanın Anlamı”, *Usûl: İslâm Araştırmaları*, C. I, S. 1, 2004, s. 35-48; Ahmat Hasan, “İlk Fıkî İslâm Mezheplerinin Kaynakları”, çeviren: Selahattin Eroğlu, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXIX, 1987, s. 313-328; Muhammed Zâhid Kevserî, “Mezheplerin Doğuşuna Bir Bakış”, çeviren: Seyit Bahçıvan, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 12, 2001, s. 33-48; İsmail Köksal, “Fıkîh Mezhepler Arasındaki Usûl Farklılıkları”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 6, 2000, s. 43-82;

yüzünden tartışmalar sertleşir. Dinî bazı konulardaki birçok tartışmadan sonra Ekber, ulemeden birkaç kişiye, hep birlikte bir Kur’ân tefsiri yazmalarını emreder. Bunlar bu işe koyulur koyulmaz, tabii olarak bir müddet sonra aralarında sert tartışma ve atışmalar olur, çeşitli meseleler hakkında Sünnî mezhep taraftarı âlimler arasında birbirlerini tekfir edercesine tartışmalar cereyan eder.³¹

Daha sonraları ibadethane tartışmalarına Şîi ulema da davet edilir. Toplantılarda İslâm tarihi konuşulur ve Hz. Peygamber’in ashâbı aleyhinde³² sözler söylenir. Bölgede Sünnî ulema baskın olduğu için Ekber, rahat konuşsunlar diye Şîi ulemaya daha fazla teveccüh gösterir.³³ Bir gurubun baskın olduğu yerde huzur ve asayiş kendini daha fazla hissettirirken, gruplar arasında baskınlık dengesi bozulunca, bundan en fazla müsamaha ve destek gören taraflar beslenirler. Burada da böyle olmuş ve Müslüman gruplar arasında vuku bulan ihtilaf ve gerginlik, bilhassa Sünniler aleyhine gelişirken, diğer yandan da Hinduların lehine bir duruma dönüşmüştür.

Müslüman ulema arasındaki toplantılar çok kere, bilhassa cuma geceleri sabahlara kadar sürer, temel ve ikincil birçok konular üzerinde konuşulur. Bunlar yalnız Sünnî ve Şîi Müslüman “ulema” arasında olur ve önceki biçimdeki tartışma ve araştırmalar bu sefer her türlü sınırı aşarak mezhep mensupları arasındaki atışmalar, birbirlerine “deli” ve “kâfir” ithamlarına kadar gider. Bu sataşmalar Hanefî ve Şafîî, Sünnî ve Şîi arasındaki zıtlıkları aşar ve mollalar birbirlerine düşerler. En meşhur iki ulema, Mevlâna Mahdûmu’l-Mülk ve Şeyh Abdu’n-Nebî,

Mehmet Özşenel, “Farklı Mezheplerin Teşekkülünde Sünnet ve Hadisin Etkisi”, *İslâm’ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri, Kutlu Doğum Sempozyumu*, 2001, 2003, s. 99-110; Vehbe Zuhayli, “Değişik Mezheplerde İctihad Usulleri”, *II. Uluslararası İslam Düşüncesi Konferansı*, İstanbul 25-27 Nisan 1997, 1997, s. 198-225

³¹ Bkz. Bayur, C. II, s. 102; Bayur, “16’ncı Asırda...”, s. 147-148; Nedvi, s. 88

³² Ashab konusunda Ehl-i Sünnet ile Şia’nın görüşleri birbirlerinden oldukça farklılık ve zıtlık arz eder. Bkz. Tevhit Bakan, *Ashabın Adaleti*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1993; Harun Reşit Demirel, “Adâlet Kavramı ve Şia’da Sahâbenin Adâleti Meselesi”, *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, C. II, S. 3, 2015, s. 41-76; Nigar Bacak, *İmamiyye Şiası’nda Sahabe Anlayışı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2009; *İslam Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahabe: Sahabe Kimliği ve Algısı*-Tebliğ ve Müzakereler Tartışmalı İlmi Toplantı 27-28 Nisan 2013 Sakarya, ed. Ömer Faruk Akpınar, yayına haz. İsmail Kurt, Seyit Ali Tüz, İstanbul 2013; *İslam Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahabe-II-Sahabe ve Rivayet İlimleri*-Tebliğ ve Müzakereler Tartışmalı İlmi Toplantı 25-26 Nisan 2015 Sakarya, ed. Hayati Yılmaz, Yayınları Haz. İsmail Kurt, Seyit Ali Tüz, Ensar Neşriyat, İstanbul 2016; *İslam Medeniyetinin Kurucu Nesli: Sahabe-III-Sahabe ve Dirayet İlimleri*-Tebliğ ve Müzakereler 2017, Sakarya, Yayınları Haz. Ömer Faruk Akpınar, İsmail Kurt, Seyit Ali Tüz, Ensar Neşriyat, İstanbul 2018

³³ Bkz. Bayur, “16’nci Asırda...”, s. 148; Ghodrattollahi, s. 12

birbirlerini sapıklık, küfür, cinayet vs. ile suçlamaya kadar varırlar.³⁴ Burada karşımıza çıkan şey, aslında kendi saygınlıklarını ve otoritelerini koruma telaş ve kaygısındaki bu âlimlerin, sonuçta sadece birbirlerini yıpratmaları ve saygınlıklarını kaybetmeleriyle karşı karşıya kalmaktır. Bundan istifade edenler de, yine diğer dinî gruplar bilhassa Hindular olmuştur.³⁵

Bu toplantıların tertiplenmesinin sebebinin, devlet geleneğinde olduğu üzere, öncelikle sarayda ilmi ve edebî sohbetler yapılmasına ve Ekber'in dinî konularda aydınlanma arzusuna yönelik olduğunu düşünebiliriz.³⁶ Ancak bu tarz tartışmalar, onun, "keşke resmî ilimleri tahsil edenler arasındaki ihtilâflar kulağımıza kadar gelmeseydi" veya "tefsir ve hâdiselerdeki ihtilafın dağınıklığı insanı hayrete düşürecek derecede olmasaydı!" veya "Peygamberimiz zamanında tefsir konuları tespit edilip kesinleştirilmiş olsaydı, bu kadar ihtilâf söz konusu olmazdı." demesine³⁷ bakılacak olursa, aydınlanmadan öte, bir kaos oluşturduğunu ve endişeye yol açtığını da düşünebiliriz.³⁸ Ancak bu tartışmaları, birilerinin bilhassa Ekber ve onun etrafındaki dalkavukların, kendi lehlerine kullanması veya bunlardan başka türlü çıkarlar elde etmesi ise, konunun diğer bir cihetidir.

Gayrimüslim ulema ve din tartışmaları: Ekber, ileri gelen Hindu ve diğer dinler ulemasıyla birçok hususî görüşmelerde bulunduktan sonra ibadethanede onlara da yer verir ve tartışmalar esnasında onların Müslümanlara târiz ve onları tezyif etmelerine müsamaha eder. Bu, Ekber'in, Hinduların kendi din ve inançlarına ne derece bağlı olduklarını öğrendiğinin ve akabinde bunları iyi gözle görmeye başladığının da işareti olmuştur. Bu sıralarda Ekber, tenasüh nazariyesine inanır ve bunu kabul etmeyen hiç bir dinin olmadığına kanaat getirir. Bunun üzerine, gayrisamimi bazı kimselerin tenasühün ispatı için eserler yazmaya giriştiklerini görmekteyiz.³⁹

Bir Müslüman olarak Ekber Şah'ın, diğer din mensuplarının İslam ve Müslümanlar aleyhindeki konuşmalarına ve onlara hakaretlerine sessiz kalması,

³⁴ Bkz. (Allâmî, *Ekbernâme*, C. III, s. 112; Bedâyûnî, C. II, s. 255-258, 262-265'den naklen) Bayur, C. II, s. 104; Bayur, "16'ıncı Asırda...", s. 149; Choudhury, s. 49-50; Konukçu, "Babürlüler, Hindistan'daki Temürlüler", C. VIII, s. 752

³⁵ Bkz. Nedvi, s. 91-95

³⁶ Bkz. (Bedâyûnî, II, 262'den naklen) Bayur, "16'ıncı Asırda...", s. 148; Bayur, C. II, s. 103

³⁷ Bkz. (Allâmî, *Ain-i Ekberî*, C. II, s. 237; Bedâyûnî, C. II, s. 233, 237'den naklen) Bayur, C. II, s. 102; Bayur, "16'ıncı Asırda...", s. 147-148

³⁸ Bkz. Nedvi, s. 85; Malleon, s. 148

³⁹ Bkz. (Allâmî, *Ain-i Ekberî*, C. II, s. 239; Bedâyûnî, C. II, s. 239, 265-267'den naklen) Bayur, C. II, s. 105; Bayur, "16'ıncı Asırda...", s. 150

tabii olarak en fazla zararı, Müslümanların ve Müslüman ulemanın görmesine sebep olacağı aşikârdır.

Ekber, Hinduları kazanmak maksadıyla et yenmesi aleyhinde de birçok sözler söyler⁴⁰ ve bu konuda bir takım yasaklar ve helaller de getirir. Bunun önemi şudur: Kur'ân'da Allah'ın helal kıldığı bir şeyin haram kılınması uygun görülmemiştir.⁴¹ Bundan sonra daha başka yasak ve helaller de gelebilecektir.

Ekber, paraların üzerine "Allahü Ekber" sözünün konmasının doğru olup olmayacağını sorması üzerine, birçok ulema, bunun, "Ekber (Şah), Allah'tır" şeklinde anlaşılabileceğini ve bunun doğru olmayacağını, hâlbuki hiçbir karışıklığa yol açmaması için "Lezikrullâhi Ekber" sözünün konmasının daha iyi olacağını ileri sürer. Bu sözler Ekber'in canını sıkarak ve "aciz olan insanın Tanrı olamayacağını, tanrılık taslayamayacağını" söyleyerek, ulemanın gereksiz yere titizlik ve aşırılık yaptığını düşünerek tepki gösterir.⁴²

Şeyh Zekeriya, padişah huzurunda "yeri öpmek" (zemînpûs) şeklinde bir secde/saygı ihdas eder, fakat bu secde mahremlere hasredilir. Aynı Şeyh, padişaha itaatin kat'î bir din emri olduğunu söyler ve Ekber'in yüzüne "kâbe-i murâdât ve kible-i hâcât" adını verir ve bunları temellendirmek için uydurma hadisler delil getirir.⁴³ Ekber, "aciz olan insanın Tanrı olamayacağını" söylemekteyse de, gelişen durum, onun da kendisine yönelmeye ve kendini yüceltmeye başladığını ve yüceltmelere onay vererek sessiz kaldığını göstermektedir. Çünkü tarih, çok sayıda insanın tanrılık iddia ettiğini veya tanrısal tavırlara büründüğüne işaret etmektedir.

Ekber'e bağlı olan Raca Birbal'ın, "iyilikleri dolayısıyla güneşe ibadet lâzım geldiğini ve dua ederken doğan güneşe yani doğuya dönmek gerektiğini" söylemesine hak veren Ekber, güneşin önemsenmesi gerektiğine inanarak

⁴⁰ Bkz. Bayur, C. II, s. 102, 107; Bayur, "16'ncı Asırda...", s. 150

⁴¹ 66/Tahrîm, 1- "Ey Peygamber! Eşlerin(den herhangi biri)ni memnun etmek için, neden Allah'ın sana helal kıldığı bazı şeyleri (kendine) haram kılıyorsun? Allah çok bağışlayıcıdır, rahmet kaynağıdır." 3/Âli İmran, 5- "(Ben), Tevrat'tan günümüze kalanın doğruluğunu tasdik etmek ve (önceden) size yasak edilen şeylerin bazısını helal kılmak için (geldim). Ve size Rabbinizden bir mesaj getirdim; öyleyse Allah'a karşı sorumluluğunuzun bilincine varın ve bana tabi olun." 5/Maide, 1- "Siz ey imana ermiş olanlar! Antlaşmalarınıza sadık olun!(Bundan sonra) belirtilecek olanlar dışında ot ile beslenen hayvanlar(in eti) sizin için helaldir: ancak ihramda iken avlanmanıza izin verilmemiştir. Bilin ki Allah, iradesinin gereğini emreder." 5/Maide, 4- "Kendilerine neyin helal kılındığını sana soracaklar. De ki: "Hayatın bütün güzel şeyleri size helaldir."" 5/Maide, 87- "Siz ey imana ermiş olanlar! Allah'ın size helal kıldığı hayatın güzelliklerinden kendinizi yoksun bırakmayın, ama hakkın sınırlarını da aşmayın: Allah, sınırları aşanları asla sevmez."

⁴² Bkz. Bayur, "16'ncı Asırda...", s. 148

⁴³ Bkz. (Bedâ'ü'nî, C. II, s. 265-267'den naklen) Bayur, "16'ncı Asırda...", s. 150-151; Bayur, C. II, s. 105-106; Doğrul, s. 92; Choudhury, s. 150-152

sabahları ona yönelerek dua eder ve böylece güneşe tapmanın müsebbibi olur.⁴⁴ Keza Hindulara saygısından dolayı inek kesilmesi ve etinin yenilmesine yasak getirir.⁴⁵ Saltanatının 25. yılında (1581) Ekber, alnına Hinduların işaretini koyduğu gibi sarayda da onların bazı ayinleri yapmasına imkân tanır.⁴⁶

Ekber, Hindulara olan iltifatına devam ederek onların zorla İslam dinine sokulmasını değil, bilakis kendilerinin araştırma, insaf ve akılla İslam'ı benimsemelerinin doğru olduğunu ifade eder.⁴⁷ Yine Ekber, Hinduların sadakat ve fedakârlığını gündeme getirerek onların mal, can, namus ve dinlerini yani bir insan için dünyada en aziz olan dört şeylerini, kendisi ve devleti yolunda feda ettiklerini söyler.⁴⁸ Böyle söylemek suretiyle, Hinduların Müslümanlardan farklı olmadığını, ikisinin de birlikte ve aynı konumda değerlendirilmeleri gerektiğini ima ve daha sonra icra eder. Bununla Müslim ve gayrimüslim tebaa farkı olmaması gerektiğini ifade ederek, Hinduların toplumsal statülerini Müslümanlarla eşitler.

Hindulardan sonra Zerdüşt Dinine mensup olanlar da saraya ve ibadethaneye gelir ve Ekber'i iknaya çalışırlar. Nihayet Ekber, Allah'ın alâmetlerinden biri olan ve onun ışıklarından bir ışık kabul edilen ve sürekli yanacak mukaddes bir ateşin sarayda da yakılması için Ebu'l-Fazl'a talimat verir. Böylece sarayda ateşe duyulan saygıyı gerektirecek çeşitli törenler de yapılmaya başlanır.⁴⁹

Yukarıda verdiğimiz bilgilere göre, sufi, mütekellim, fakîh, Sünnî, Şîî, Brahman, Cetî, Çarvaka, Hristiyan, Sâbiî, Mecûsî vesaire, ibadethane toplantılarında bulunan gruplardandır.⁵⁰

1578 sonbaharında, dinî tartışmaların en şiddetli geçtiği devirlerde, Ekber, çok sayıda yoksularevi yapılmasını ve bir nevi ayin mahiyeti vererek maiyetine ve

⁴⁴ Bkz. Bayur, C. II, s. 106-107; Bayur, "16'ncı Asırda...", s. 151; Bıyıktaş, s. 82; T. H. "Ekber", C. IV, s. 214

⁴⁵ Bkz. (Allâmî, *Ekbernâme*, C. III, s. 234-235'ten naklen) Bayur, "16'ncı Asırda...", s. 151; Bayur, C. II, s. 107. İnek etinin yenmesi yasak edilirken, zamanın hekimlerinden, onun, sıhhat için muzır olduğuna dair karar da alınır.

⁴⁶ Bkz. Bayur, C. II, s. 107; Bayur, "16'ncı Asırda...", s. 152

⁴⁷ Bkz. (Allâmî, *Ekbernâme*, C. III, s. 255'ten naklen) Bayur, C. II, s. 108

⁴⁸ Bkz. (Allâmî, *Ekbernâme*, C. III, s. 255-256; Bedâyünî, C. II, s. 291, 303'ten naklen) Bayur, "16'ncı Asırda...", s. 153; Bayur, C. II, s. 109

⁴⁹ Bkz. Bayur, C. II, s. 107; Bayur, "16'ncı Asırda...", s. 152; Doğrul, s. 93; Nedvi, s. 113-114; Choudhury, s. 58

⁵⁰ Bkz. (Allâmî, *Ekbernâme*, C. III, s. 253 vd. 'dan naklen) Bayur, "16'ncı Asırda...", s. 153; Bayur, C. II, s. 108; T. H. "Ekber", C. IV, s. 214-215; Malleson, s. 161; Konukçu, "Babürlüler, Hindistan'daki Temürlüler", C. VIII, s. 752; Ghodratollahi, s. 12

halka para dağıtılmasını emreder.⁵¹ Bu iş, propaganda yapmak, taraftar kazanmak ve çeşitli huzursuzlukları yatıştırmak için yapılmıştır. En azından halk bu işle meşgul olacak ve kısa süre de olsa gündemine aldığı bu yeni olayla meşgul olarak, asıl gündemden uzaklaşacaktır.

Ekber, 1579 Temmuzunda, Müslüman bir hükümdar sıfatıyla halkın nazarındaki mevkiini tespit ettirmek, din büyükleri ve halifelerine benzemek ve fakat aslında “müctehid-i zaman” görünmek için payitahtı olan Fetihpur Sikri’de cuma namazı hutbesini bizzat okur.⁵² Çünkü cuma ve bayram hutbeleri, İslam devletlerinde hâkimiyet alametleri arasındadır. Böylece bu işi fiilî olarak da icra etmek suretiyle, somut olarak göstermek ister.

Hindistan’ın en meşhur birkaç ulehasının imzasıyla verilen (Eylül 1579) bir “fetva/mazhar” ile “Ekber’in her türlü günahıtan berî olduğunu” ilân edilir. Bu fetvayı verenler arasında, Ebu’l-Fazl’ın babası Şeyh Mübarek, Mevlâna Mahdûmu’l-Mülk ve Şeyh Abdu’n-Nebî de vardır.⁵³ Bu, İslam ve diğer toplumlarda cari olan “mehdi” inancıyla paralellik arz etmektedir.

Kureşi, Batılı tarihçilerce “yanılmazlık fermanı” olarak anılan bu “ariza”nın, “yanılmazlık hükmü” olarak kabul edilemeyeceğini ifade ederek buradaki temel amacın, Sünnî İslam’ın sosyal ve siyasal mevkiinin zayıflatılması olduğunu iddia eder. Ona göre Ekber’e “Adil İmam” da denilemez, zira o, hukukçuların görüş farklılıkları arasında herhangi bir tercihte bulunabilecek bir donanımına da sahip değildir. Bu unvan, hiçbir zaman kullanılmamasına rağmen alınan bu kararın getirisi, Ekber’in siyasî bir hileyle, Sadru’s-Sudûr tarafından yapılan yüksek dinî ve hukukî makamlara, doğrudan kendisinin arzularını icra edecek ve sözünü dinleyecek kişileri tayin etmesidir.⁵⁴

Ekber’in “sulh-i kül” yani “her şeyi ve herkesi kuşatan barış/eşitlik” esasını kabul etmiş olması ve bu hususlardaki uygulamaları, muhtelif dinlere mensup âlimlerin sarayda toplanması ve toplum içinde sayılan ve öne çıkan bazı kişilerin uyarıları yüzünden, halkın arasında birçok dedikodu dolaşmaya başlamıştır. Bazıları Ekber’in tanrılık veya peygamberlik iddiasında bulunduğunu; bazıları

⁵¹ Bkz. (Allâmî, *Ekbernâme*, C. III, s. 258, 263-264’den naklen) Bayur, C. II, s. 109-110; Bayur, “16’ıncı Asırda...”, s. 154

⁵² Bkz. Nizami, s. 125-127; T. H. “Ekber”, C. IV, s. 214; Ghodrattollahi, s. 12-13

⁵³ Bkz. (Allâmî, *Ekbernâme*, C. III, s. 269-281; Bedâyûnî, C. II, s. 268-273’ten naklen) Bayur, C. II, s. 110-112; Bayur, “16’ıncı Asırda...”, s. 154-156; Rizvi, *Religious and Intellectual History...*, s. 141-174; Nedvi, s. 107-109; Nizami, s. 127-129; Choudhury, s. 59 vd.; Titus, s. 159; T. H. “Ekber”, C. IV, s. 214; Malleson, s. 157-158; Konukçu, “Ekber Şah”, C. X, s. 543; Ghodrattollahi, s. 12-16

⁵⁴ Bkz. İ. H. Kureşi, “Moğollar’ın Hakimiyeti Altında Hindistan Moğol İmparatorları”, Çev. Kasım Turhan, *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, İstanbul 1989, C. II, s. 326

Müslümanlık aleyhinde olduğunu, bazıları ise Şîî olduğunu veya Brahmanizm'e girdiğini iddia etmekteydiler.⁵⁵

Bütün bunlar sonucunda keramet, vecd vs. iddiasında bulunan birçok şeyh, pir, kalender ve dervişlerin bu hareketleri, öne çıkarılarak görevlendirilen Hindu memurlarca bir nevi imtihana tâbi tutulur. Bu tayin ve teftiş boyunca artık kimsenin “vecde” gelmez⁵⁶ olduğu ifade edilir.⁵⁷

Yine 1579 yılında Ekber, Hind denizlerindeki Portekiz sömürgelerinin merkezî olan Goa'ya elçiyle bir mektup göndererek Hristiyanlığın esaslarını öğretmek üzere iki rahibin saraya gönderilmesini ister. Elçi ve mektup varınca Cizvit papazları, “Ekber'i ve onun vasıtası ile bütün Hindistan'ı Hristiyan yapmak” ümidine kapılırlar ve derhal iki misyonerle yeni Hristiyan olmuş yerli bir tercümanı gönderirler. Bunlar uzun sohbetlerine rağmen Ekber'i Hristiyanlık hakkında ikna edemezler.⁵⁸ Hristiyan keşişlerini dinleyen Ekber, bu dinin hakikat olduğuna inanmamakla birlikte onu yaymak istemiş, oğlu Şehzade Murad'a bu dinden bir kaç ders verdirmiş ve Ebu'l-Fazl'a İncilleri tercüme etmesini emretmiştir.⁵⁹ Ekber'in bu müsamahası, daha sonraları tüm Hindistan'ın, Hristiyanların maddi ve manevi işgaline uğramalarına yol açacaktır. Çünkü Ekber'den sonra bu Cizvit papazlarının bölgede Hristiyanlaştırma faaliyetlerine giriştikleri de gözlenmektedir.⁶⁰

Dinî ve içtimâî yapıya yönelik resmî düzenlemeler: 1579 yılında birçok âlim ve şeyhin toprakları ve tahsisatları, onların Ekber karşısında tepkisiz kalmalarını sağlamak ve muhalefet etmelerini engellemek ve toplum içerisindeki nüfuzlarını kırmak için azaltılır veya geri alınır.⁶¹ Çünkü bu topraklar onlara, resmen değil hükümdarın iltifat ve iltimaslarına binaen verilmekteydi. Onların bu vergi

⁵⁵ Bkz. (Allâmî, *Ekbernâme*, C. III, s. 271'den naklen) Bayur, “16'ncı Asırda...”, s. 156-157; Bayur, C. II, s. 116-117; Bıyıktaş, s. 82; Titus, s. 160

⁵⁶ Klasik tarikat geleneğinin ve ritüellerinin, yabancılaşma önünde engel olması hususunda bkz. Kadir Özköse, “İnsanın Yabancılaşmasına Yönelik Sûfî Perspektif”, *İlahiyat Akademî: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi*, S. 3, 2016, s. 9-21; Nuray Nar, “Dini Orijinli Yapılarda Mürid Merkezli Yabancılaşma ve Sonuçları”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, C. III, S. 1, 2016, s. 46-62

⁵⁷ Bkz. (Bedâyûnî, C. II, s. 279, 287'den naklen) Bayur, “16'ncı Asırda...”, s. 157-158; Bayur, C. II, s. 115

⁵⁸ Bkz. (Allâmî, *Ekbernâme*, C. III, s. 245 vd., 271; Bedâyûnî, C. II, s. 273, 279, 299'dan naklen) Bayur, “16'nci Asırda...”, s. 158-159; Bayur, C. II, s. 112-115, 117; T. H. “Ekber”, C. IV, s. 214; Doğrul, s. 90-91; Konukçu, “Babürlüler, Hindistan'daki Temürlüler”, C. VIII, s. 752

⁵⁹ Bkz. Bayur, C. II, s. 106; Bayur, “16'nci Asırda...”, s. 151

⁶⁰ Bkz. Bıyıktaş, s. 89

⁶¹ Bkz. Bayur, “16'nci Asırda...”, s. 157; Bayur, C. II, s. 115

muafiyetleri ve halka nazaran elde ettikleri bu ayrıcalık, baştan beri onların hükümdarlar ve icraatları karşısında da pasif ve suskun olmalarını, hatta hükümdarların yanında ve destekçisi olmalarını sağlamaktaydı.⁶²

Bu sıralarda karadan nakledilen eşyanın damga/gümrük vergisinin de kaldırılmasıyla,⁶³ ticarî imtiyaza sahiplik de ortadan kaldırılarak eşitlik sağlanır.

1580 yılında Ekber, bütün devlet için tek bir “sadr” atamak kuralını kaldırıp bu görevi birkaç kişi arasında böler, yani başlıca vilâyetlere birbirinden bağımsız “sadr”lar atayarak⁶⁴ Sadru’s-sudur’un resmî ve gayriresmî otoritesini kırmayı başarır.

İslam’ın zuhurunun bininci yılının (1591) yaklaşmasından dolayı, toplumda ve ulema arasında, “mehdilik”⁶⁵ tartışmaları da başlamıştır. Devrin şer’î meselelerde en büyük otoritelerinden biri olarak görülen Keşmirli Şeyh Yakup, Hz. Peygamber’in “el-hâdî” (yol gösteren) ve İblis’in de “el-muzîll” (zelîl eden, kötülüğe götüren) unvanlarının müşahhas timsalleri olduğunu ve bu iki unvanın, çağdaş temsilinin de Ekber’de zuhur ettiğini iddia eder. Bununla Ekber’in, “el-Hâdî” yani zamanın mehdisi veya peygamberi olduğu veya olması gerektiğini söylemeye çalışmaktadır, ki bunu, Ekber’in etrafındaki ulemadan Şeyh Mübarek ve çocukları Ebu’l-Fazl ile Feyzî’nin⁶⁶ de destekleyerek ileri götürdükleri ve hem Ekber’e ve hem de topluma telkin etmeye başladıkları anlaşılmaktadır.⁶⁷

Ekber, ülkedeki siyasî ve sosyal istikrarı yoluna koyup iç ve dış düşmanlardan azade kalınca, çevresinde yayılan söylentilere de uyararak, Muhammed’in Kur’ân’ından, kısmen Brahmanların yazılarından ve bir dereceye kadar da belli miktarda Hristiyan İncilinden alınmış parçalardan teşekkül eden yeni bir din kurup onun başı olmaya karar verir (1580). “Din-i İlâhî” veya “Tevhid-i İlâhî”

⁶² Bu durumun bir yabancılaşma sayılması hususunda bkz. Nejdet Durak-Muhammet İrgat, “Değersizleşme ve Yabancılaşma Bağlamında Tüketim Ahlâkı ve İnsan”, *İlahiyat Akademisi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi*, S. 3, 2016, s. 75-88

⁶³ Bkz. Bayur, “16’ıncı Asırda...”, s. 161

⁶⁴ Bkz. (Allâmî, *Ekbernâme*, C. III, s. 234, 240, 372, 282; Bedâyûnî, C. II, s. 204-205’den naklen) Bayur, C. II, s. 119, 125-126; Bayur, “16’ıncı Asırda...”, s. 161

⁶⁵ Seyyid Muhammed Cavnî tarafından 901/1496 yılında Hindistan’da bir dinî hareket olarak ortaya çıkan Mehdeviyye, günümüzde bile küçük gruplar halinde Hindistan’da varlığını sürdürmektedir. Mustafa Öz, “Mehdeviyye”, *DİA*, C. XXVIII, s. 368-369; Mehdi ve Mehdilik için bakınız. Ekrem Sarıçoğlu-Y. Şevki Yavuz, “Mehdî”, *DİA*, C. XXVIII, s. 369-374; Mustafa Öz, “Mehdilik”, *DİA*, C. XXVIII, s. 384-386; Nedvi, s. 55-61; Saiyid Athar Abbas Rizvi, *Muslim Revivalist Movements in Northern India in Sixteen and Seventeenth Centuries*, Yeni Delhi 1993, s. 68-105; Nizami, s. 42-51

⁶⁶ Bu üç alim ve edip ile Ekber’e nüfuzları hakkında bkz. Rizvi, *Religious and Intellectual History...*, s. 76-103; Nedvi, s. 96-105; Malleson, 149-151; T. H. “Ekber”, C. IV, s. 213

⁶⁷ Bkz. Bayur, C. II, s. 106; Bayur, “16’ıncı Asırda...”, s. 151; Bıyıktaş, s. 81; Doğrul, s. 78-79

denen⁶⁸ bu inancın esasları şöyle hülâsa edilebilir: Mutlak kudret sahibi bir Allah vardır. Güneş dünyanın velinimetidir ve onun hakkında muayyen saatlerde hususî âyin yapılmalıdır. Ekber zamanın maddî ve manevî önderidir.⁶⁹

Bundan sonra toplumun tüm katmanlarını ilgilendirecek devrim niteliğinde ve İslam devletlerinin geleneğine uymayan birçok yenilik yapılır:⁷⁰ Bunlar hem Müslümanlar için ve hem de Hindular için yeni olan hususlardır:

- a. Bir kadından fazlasıyla evlilik yasak edilir.
 - b. Kardeş çocukları arasında evlenmeler yasaklanır ve herkesin mümkün mertebe kendine uzak ailelerden kız alması teşvik edilir.
 - c. Erkeklerin 16 ve kızların 14 yaşından evvel evlenmeleri yasaklanır ve evlenme için yalnız ana ve babanın değil, güvey ve gelinin de onayı şart koşulur.
 - d. Çocuk doğurmak yaşını geçmiş kadınların evlenmeleri yasak edilir.
 - e. Dul kadınların istedikleri takdirde tekrar evlenmelerine müsaade edilir.
 - f. Genç yaşında dul kalan bir kadının yakılması kati şekilde yasaklanır, ancak ilgililer buna itiraz eder de onu yakmakta ısrar ederlerse, bir Hindu'nun onu derhal nikâh edip kurtarması için tedbir alınması gerekmektedir.
 - g. İnek etinin yenmesi yasak edilir.
 - h. Bütün halkın müştereken kutlayacağı ve dolayısıyla muhtelif din mensuplarının toplanmalarına vesile teşkil edeceği için Ekber'in cülusu, nevrüz vs. gibi günlerin şenliklerine dinî bayram şenliklerinden fazla ehemmiyet verilir. Böylece dinî değil sosyal bayramlar öne çıkarılır.
- Keza muhtelif dinlere mensup kütlelerin toplanmalarına, birbirleriyle yakından temaslarına ve tanışmalarına vesile olsun diye, fil, kaplan vb. hayvanların büyük meydanlarda umum halk huzurunda dövüşmelerine ehemmiyet verilir ve bu hususta da birçok tertibat alınır.
- i. Ekber tahta çıktıktan sonraki ilk Nevruz'la başlayan ve hicrî takvim gibi ay değil, güneş hesabına dayanan "Takvim-i İlahi" adında bir takvim çıkarılır. (27/28 Rebiülahir 963. Buna göre o devirde Nevruz 11 Marta denk gelmiş ve böylelikle "İlahi" takvimin başlangıcı 11.03.1556 olmuştur). Genel bayram günleri olan

⁶⁸ Bkz. (Bedâyûnî, C. II, s. 323, 350, 375'den naklen) Bayur, C. II, s. 138; Bayur, "16'ıncı Asırda...", s. 166; Nizami, s. 132-146; T. H. "Ekber", C. IV, s. 214; Rizvi, *Religious and Intellectual History...*, s. 374-417; Konukçu, "Ekber Şah", C. X, s. 543; Ghodratollahi, s. 16-17

⁶⁹ Bkz. Bayur, C. II, s. 128-133; Bayur, "16'ıncı Asırda...", s. 162, 168-174, 176; Bıyıktaş, s. 82; Doğrul, s. 107-110; Nedvi, s. 85113-122

⁷⁰ Bkz. (Allâmî, *Ain-i Ekberî*, C. I, s. 164, II, 201; Bedâyûnî, C. II, s. 301, 306, 313, 325, 340, 364, 367, 375'den naklen) Bayur, "16'ıncı Asırda...", s. 177-179; Bayur, C. II, s. 131-133; Doğrul, s. 111-112; Choudhury, s. 140 vd.

Ekber'in tahta çıkması, Nevruz, Mihrican (11 Eylül) vesair bayramların ise, türlü dinî takvimlere göre değil, bu takvime göre tespit edilmesi kararlaştırılır.

j. Faizle borç para verilmesine müsaade edilir ve devlet hazinesi dahi faizle ödünç para vermeğe başlar.

k. Eğlence mekanları (genelev de dahil) ve kumar yerlerinin devletin murakabesi altında açılmasına müsaade edilir.

l. Domuz etinin yenilmesine ve hekimlerin izniyle şarap içilmesine müsaade edilir.

m. Herkesin beğendiği dine girmesine ve her din mensubunun istediği gibi ibadethâne ve dinî propaganda yapmalarına izin verilir.

n. Eğitim işlerinin önem ve organize ediliş sırası ise şöyle yapılır:⁷¹ Ahlâk, hesap, kitâbet, ziraat, mesahât, hendese, nücüm, remil, tedbir-i menzil, siyaset-i medenî tıp, mantık, tabiiyyât, riyaziyyât, ilahî/dinî bilgi, tarih ve ulûm-i Hindî.

Ekber'in bütün bunları yaparken şunları hedeflediği anlaşılmaktadır: Dengeli ve güvenli bir devlet elde etmek için Hindu çoğunluğunu da kazanmak ve Racputları ordu ile yüksek makamlarda kullanmak. Böylece onlar Müslümanlarla eşit haklara sahip oldukları için, devleti onlar gibi benimseyeceklerdir. Din-i İlâhî de, her şeyden önce, iki dinin mensuplarının birbirlerini düşman görmelerini ortadan kaldırmak amacını güden bir tedbirdir. Ekber, Müslüman ve Hinduları eşit şartlar altında ve birbirine tahammül eder, hatta birbirini anlar, sayar ve sever kimseler olarak yaşatmak için birçok tedbir alırken, bunların ileri gelenleri arasında daha geniş ve sıkı bağlar kurmak, onları aynı toplantılarda bulundurarak birbirlerine alıştırmak, dinlerinin aynı kapıya çıkabileceğini göstermek ve kendi şahsını her ikisinin de koruyucusu ve birleştiricisi olarak devleti temsil eden bir varlık gibi ortaya koyarak tebasının ileri gelenlerini ve halk kütleleri üzerinde söz geçirecek durumda olanlarını, şahsı etrafında toplamak.⁷²

REFORMLARIN SONUÇLARI VE DEĞERLENDİRMESİ

Buraya kadar özetle ortaya koymaya çalıştığımız durum, aslında çok uluslu ve çok dinli bir ortaçağ devleti ve onun yönetici imparatoru açısından son derece anlaşılır ve bazı açılardan yerinde bir yapılanma olarak kabul edilebilir. Çünkü devletlerin işleyişi ve hükümdar merkezli olmaları dikkate alınınca, ortaçağlarda, devletlerin iyi hükümdarlarla iyi, başarılı, büyüyen, zaferden zafere koşan, zengin ve müreffeh devletler olduğu; kötü hükümdarlarla ise başarısız, sürekli toprak ve prestij kaybeden, yoksul ve yıkılmaya mahkum devletler olduğu bilinmektedir.

⁷¹ Bkz. (Allâmî, *Ain-i Ekberî*, C. II, s. 201; Bedâyûnî, II,375'den naklen) Bayur, C. II, s. 132-133; Bayur, "16'ıncı Asırda...", s. 179

⁷² Bkz. Bayur, C. II, s. 161; Doğrul, s. 113-115

Ama günümüzdeki milli devletler ve kültürel yapılanmalarına tutunan ve kuruluş felsefelerini buna göre oluşturan devletler açısından durum aynı olamamaktadır. Aslında toplumların tabii ve tarihî yapılarına da uygun olanın; kültürel kodlarına, tarihî geleneklerine ve geçmişine bağlı devlet yapılanması olduğu düşüncesindeyiz.⁷³ Buna göre Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş felsefesi de, kanaatimizce Osmanlı İmparatorluğunun bakiyesi olan ve ağırlığını Türklerin oluşturduğu toplumun kültürüne yani Osmanlı-Türk kültürüne bağlı bir devlet anlayışını temel almaktır. Bu başarılıysa ancak bunun gerekleri henüz tamamıyla yerine getirilememiştir. Bu husustaki çalışmalara öncelikle engel olan, Osmanlı Devleti'ni de işgal eden emperyalist güçlerin ve uluslararası sermayenin çalışmaları olmakla birlikte, içerde de onlarla işbirliği halinde olan dönmeler ve bilhassa yerli gayrimüslimler ve diğer bölücü unsurlardır.

Ülkemizde tabii şekilde gerçekleşen yabancılaşma yanında,⁷⁴ “diyalog”, “çokkültürlülük” ve “mozaikcilik” çalışmalarının genelde yukarıdaki bağlamda yürütüldüğünü görmekte ve bunun da planlı bir “yabancılaşma”ya yol açtığına inanmaktayız.⁷⁵ Çünkü gerçekten iç dinamik ve gelişmelerimizin buna ihtiyaç gösterdiğine değil; sunî bir takım yönlendirmelerin, bu tür çalışmalara ihtiyaç olduğu kanaati uyandırmakta olduğuna inanmaktayız. Çünkü Türkiye'nin temel problemi, kanaatimizce demokrasi ve hukuk/insan hakları problemidir. Kendimize özgü demokrasiyi tarihimizin dinamiklerinden çekip uygulamaya ve dünyada belki de en çok “değerler”le donanmış toplum örneklerini sergileyen millet olarak, toplumumuzu yeniden inşaaya çaba sarf etmek durumundayız.⁷⁶

Bu inançla tarihi okurken, Ekber Şah gibi gerçekten büyük bir imparatorun yaptıklarını, “laiklik, demoktarikleşme modeli, çok kültürlülük, çokdinlilik” olarak görmenin yanlış olmayacağını da düşünölebileceğine kaniyiz. Fakat “yapılanın doğru olması başka”, “doğru olanın yapılmasının da başka” olduğunu göz ardı etmemek gerektiğine inanmaktayız.

⁷³ Toplumsal yapılanma ve yabancılaşma ilişkisi hakkında bkz. Berrin Yenice, *Yabancılaşma ve İdeoloji*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995

⁷⁴ Bkz. Mustafa Tekin, “Din”dârâne Yabancılaşma”, *İlahiyat Akademisi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi*, S. 3, 2016, s. 55-66

⁷⁵ Yabancılaşmanın sonuçları hakkında bkz. İbrahim Çetintaş, “İslâm Düşüncesinde Ontolojik Yabancılaşma” *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XVIII, S. 35, 2020, s. 29-45; Nurullah Kayışoğlu, “Kur'an Açısından İnsanın Kendine Yabancılaşmasının Temel Sebepleri”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XV, S. 24, 2010, s. 53-60

⁷⁶ Benzer hususa Yahya Kemal Beyatlı Örneği için bkz. H. Ömer Özden, “Bir Ahlâk Problemi Olarak Yabancılaşma ve Yahya Kemal”, *İlahiyat Akademisi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi*, S. 3, 2016, s. 101-112

Öte yandan Ekber Şah, aslında sadece dinlere eşit davranmayı değil, ulemanın ortaçağ toplumlarındaki gücünü fark ettiği için, kendisine rakip olacak bu gücü yani İslam âlimlerinin gücünü kırmayı hedeflediği için, onları dışlamış, horlamış, ötelemiş ve aşağılamıştır. Bu durumda kural bellidir: Yetkili ve etkili olanların, rağbette olan bir şeyi, çeşitli biçimlerde gözden düşürmesi, rakip ve düşman olanların da ona yaklaşımlarını belirlemektedir. Ekber'den cesaret alan Hindu, Hristiyan vd. din âlim ve ileri gelenleri, İslam'a ve Müslümanlara karşı rahatlıkla aynı tavrı göstermişler ve böylece hâkim grup olan Müslümanlarla, hâkim olmayan çoğunluk arasında bir uzlaşma değil, aksine kinleşme ve intikamlaşma yaşanmıştır. Meşruiyetlerini Ekber'den alan yabancılar, bu defa, diğerlerini/Müslümanları gayrimeşru sayma eğilimi göstermeye çalışmışlardır. Hâlbuki Ekber'in Müslümanlara karşı bizzat herhangi bir tavrı alması, diğerlerinin de aynı tavırları sergileyebileceği anlamına gelmemeliydi. Ama öyle olmamıştır ve olamazdı da.

Bu kavga ve kaos ortamının, Ekber ve yakın halefleri döneminde, kısmen veya çok yaygın biçimde malum sonucunu göstermesi, tabii ki mümkün olmamıştır. Nitekim Ekber'den sonra tahta çıkan, ancak babası hayattayken onun icraat ve uygulamalarından rahatsız olan Cihangir Şah (1605-1627), babasının dönemini şöyle tasvir etmektedir: "... Onun ülkesi, çeşitli ülkelerden ve türlü milletlerden olanların, gerçek veya eksik inançlar besleyenlerin yeri oldu; birbirine saldırmak yolu kapandı, Sünnî-Şîî ile bir mescitte, Frenk-Yahudi ile bir kilisede ibadet etti; "Sulh-i Küll" onların "şivesi" oldu".⁷⁷ Bu sözleri söyleyen Cihangir Şah'ın, babasının saltanatının son yıllarında ona karşı ayaklanması ve tahta çıkınca onun "bid'at"larını, yani "Din-i İlâhî" ile ilgili tüm söz ve ayinleri kaldırması hatta Ebu'l-Fazl'ın öldürülmesindeki rolünden de hiç pişmanlık duymaması son derece önemlidir. Babasının "Din-i İlâhî" hakkındaki icraatlarını kastederek, "Ebu'l-Fazl Allah'a inanmayanların başı, babamın ulu adının kötülenmesinin sebebidir." demesi, ortamın anlaşılması için yeterli ipuçları vermektedir.⁷⁸

Her ne kadar Ekber'in "bid'at"larının dar bir çevre içinde kaldığı, "Din-i İlâhî"yi kabul etmiş olan on yedi Müslüman ve bir Hindu'nun adı geçmekteyse de, kanaatimizce önemli olan, yıllardır bölgede uygulanan "Sulh-i Küll" siyasetinin yanlışa dönmesinin toplumda ortaya çıkardığı yabancılaşmadır. İslam Ansiklopedisindeki şu ifadeler bizim için de önemli ve kabul edilebilir niteliktedir:

⁷⁷ Bkz. (Nureddin Muhammed Cihângîr, *Cihângîrnâme: Tüzük-i Cihângîrî*, (Nşr. Muhammed Hâşim), Bünyad-ı Ferheng-i İran, Tahran 1359/1980, s. 16'dan naklen) Bayur, C. II, s. 157; Reis, s. 225

⁷⁸ Bkz. Bayur, C. II, s. 157; Enver Konukçu, "Ebü'l-Fazl el-Allâmî", *DİA*, C. X, s. 313; Konukçu, "Ekber Şah", C. X, s. 543; T. H. "Ekber", C. IV, s. 216; Doğrul, s. 126

“Ekber, bütün kusurlarına ve hatalarına rağmen, Aşoka ile birlikte, Hindistan’ın en büyük imparatoru ve dünyanın büyük sıfatına hakikaten layık sayısı mahdud hükümdarlarından biri olarak tanınmıştır. Mükemmel bir idare ve teşkilat adamı olduğu kadar, muktedir ve cesur bir kumandan idi. Harplerde en tehlikeli safhalarda askeri bizzat idare eder, savaşı sona erdirmek gibi, nispeten hafif vazifeleri kumandanlarına bırakırdı. Her zaferinde mağluplara karşı insanca muamele etmiş, zalimâne hareketlere katiiyetle mani olmuştur. Cemiyeti parçalayan ve insanlar arasında türlü nizalara sebep olan peşin-hükümlerden külliyyen azade ve son derece müsamaha taraftarı idi. Nazarında Hindu olsun, Müslüman olsun veya Dravidlerden olsun her insan müsavi idi ve devlet hizmetinde ırk ve itikada değil, değer ve liyakate baktığı için, imparatorluğun en yüksek mansıplarına Hinduları tayin etmekte tereddüt etmemişti.”⁷⁹ Bu işi yeterince doğru yapamadığı için kendinden bir müddet sonrası bir kaos ve çatışma ortamına dönüşmüş ve bunun hazırlayıcısı da bizzat Ekber olmuştur.

Tarihçilik açısından gerekli görülmesi de, vakaları anlamak ve değerlendirmek için şöyle bir soru sormanın da doğru olduğunu düşünüyoruz: “Eğer Ekber’den sonra onun siyasetini izleyen bir hükümdar gelseydi ve aynı uygulamalar devam ettirilseydi ne olurdu?” Kanaatimizce güçlenen diğer gruplar ve tabii olarak burada Hindular, Türkleri ve Müslümanları bu topraklardan uzaklaştırmak için, eskiden verdikleri mücadeleyi vermeye başlayacak ve yaşanacak soykırımla durum başlangıçtaki hale dönecekti. Bunun ispatı da kısmen Cihangir (1605-1627), Dâver Bahş (1627-1628), Şah Cihan (1628-1657), Murad Bahş (1657-1657) ve Şah Şücâ (1657-1658) dönemlerinde vuku bulan bazı olaylardır.⁸⁰

Şii, Hindu ve Hristiyanlara Fazla Teveccüh: Hindular, Ekber zamanında ve ondan sonra siyaseten ve dinen güçlenmiş ve Hindulaştırma faaliyetlerini artırmışlardır. Çünkü Ekber zamanında hem birçok açıdan yetkilendirilmiş ve hem de saraya fazlaca nüfuz etmişlerdi.⁸¹ Böylece Hindular devlet idaresinde etkili ve yetkili olurken Türkler ve Müslümanlar azınlık konumuna düştüler. Akabinde de, zaten işgalci olarak gördükleri Müslümanlarla çatışma ve onları yok etmeye imkân buldular. Bunun birkaç türlü yapıldığını görmekteyiz. Öncelikle mescit ve camiler horlanır ve yapılamazken diğer dinlere ait mabed ve kiliseler, rahatlıkla

⁷⁹ T. H., “Ekber”, C. IV, s. 216

⁸⁰ Bkz. Y. Hikmet Bayur, “Evrengezîb Âlemgir ve Dinî Siyasası Üzerinde Bir İnceleme”, *Belleten*, C. IX, Ankara 1945, s. 33, 8

⁸¹ Bkz. Bayur, “16’ncı Asırda...”, s. 136, 143; Ahmed, *Hindistan’da İslâm Kültürü Çalışmaları*, Çev. Latif Boyacı, İstanbul 1995, s. 145-148

yapılabilmektedir. Bu aynı zamanda Hristiyanlığın önünün açılması da demektir. Hatta İslam’a/Müslümanlara karşı Hristiyanlığın/Hristiyanların desteklenip güçlendirilmesi gerekmektedir ve öyle de oldu.

Sulh-i küll adına yabancıların dinî geleneklerine izin vermek makul olsa bile, hükümdarın o dini uygulayıp örnek olmasının, toplumda çok büyük sapmalara ve teveccühlere varacağı açıktır. Ayrıca bu durum -Ekber’den sonra açığa çıktığı gibi- aslında Ekber’in dinî müsahhasından istifade eden münafık tiplerin de çoğalmasına yol açmıştır. Bunu Ekber’e karşı gösterdikleri yakınlığı devam ettirmeyip, Cihangir’den itibaren devletin başına bela olan “Hindu Devlet Ricâli”nin tutumlarında görmek mümkündür.⁸²

Başta Ekber’in dinine temayülü olanlar olmak üzere diğer din mensuplarının baş tacı yapılmasının yarattığı sosyal-psikolojik etkiyle insanlar rahatlıkla kendi dinlerini bırakıp, diğer dinlere meyletmeye, kendi dinlerinden soğuyup uzaklaşmaya veya öyle görünmeye başladılar. Bunun en önemli tesiri, çocuklar ve sonraki nesiller üzerindeki sonuçlarıdır. Mesela Cihangir zamanında sarayda Şiilerin nüfuzunun artması sonucunda Ehl-i Sünnet temayülleri gözden düşmüş ve İmâm-ı Rabbânî, rakiplerinin tenkit ve saldırılarından dolayı öldürülmek istenmiştir.⁸³ Tarihin her döneminde fanatizmin ve taraftarlığın sonucu böyle olmuştur. İdareciler, herkesin kendilerinden veya kendileri gibi olmalarını istediklerinde, en fazla onlara karşı olanların, onlardan görünerek onu ve otoritesini çökttikleri görülmüştür.

Diğer yandan inançlarından habersiz yetişen ve her zaman olduğu gibi o gün de çoğunluğu oluşturan genel Müslüman halk tabakası (avam), gayrimüslimlerin âyin ve merasimlerine katılmak ve çeşitli nedenlerle onların putlarına ve tanrılarına dua etmek suretiyle asimile olmaya başlamışlardır. Onlar, Hindu bayramlarına iştirak ederek, bu bayramları onların yaptığı gibi lambalar yakarak, pilav pişirip onu renkli çanaklarda akraba ve dostlarına göndererek kutlamaktaydılar. Bu durum kendi geleneklerini bırakmalarına yol açtı ve kendilerine ait her şeye yabancılaşmaları sonucunu doğurdu. Böylece Müslümanların yaşayışlarına şirk ve bidatler hâkim olmuş; bu durum, hem dini ve hem de toplumu bozmuş, kısaca toplumda Hindulaşma başlamıştır.⁸⁴ Aşağıdaki şikâyet, bu olayları bizzat yaşayanların dilinden aktarılmaktadır:

⁸² Bkz. Bıyıktaş, s. 97

⁸³ Bkz. Abdülhak Ensari, *Şeriat ve Tasavvuf, İmâm-ı Rabbânî Şeyh Ahmed Serhendî’nin Anlayışı ve Mücadelesi*, Çev. Yusuf Yazar, Ankara 1991, s. 43-44 ve ayrıca s. 31; Ahmed, *Hindistan’da İslâm Kültürü Çalışmaları*, s. 225

⁸⁴ Bkz. Bayur, “Evrangizib ...”, s. 4

“Hint kâfirleri pervasızca Müslümanların mescitlerini yıkmaya başlamış ve yerlerine kendi mabetlerini inşa etmişlerdi. Meselâ Taniser’de Gergith havuzunun içinde bir mescit ve büyüklerden birine ait bir kabir vardı. Hint kâfirleri bunları yıkıp yerlerine büyük bir manastır bina etmişlerdi. Ayrıca kâfirler küfür merasimlerini topluluk halinde diledikleri gibi icra ederken, Müslümanlar İslâm’ın hükümlerini icra etmekten aciz kalmışlardı. Hintliler, bayram kabul ettikleri ve yemek içmekten uzak durdukları Kades Günü, Müslüman şehirlerinde bile hiçbir Müslümanın ekmek pişirip satmasına müsaade etmiyorlardı. Fakat kendileri mübarek Ramazan Ayında meydanlarda ekmek pişirip satmakta ve İslâm’ın zayıflığından hiç kimse kendilerine mani olamamaktaydı. Vahlar olsun, yüz bin defa vah olsun! Dönemin sultanı bizim gibi Müslüman olduğu halde biz dervişler bu perişan vaziyete mahkûm olmuşuz.” “İslâm’ın garipliği o noktaya varmıştır ki, kâfirler toplum içinde açıkça İslâm’a dil uzatabilmekte, pervasızca küfür hükümlerini uygulayabilmekte, çarşı ve pazarda kendi propagandalarını yapabilmektedir. Müslümanlar maruz kaldıkları acziyetin pençesinde dinî hükümleri tatbikten alıkonulmakta ve uğursuz kâfirler tarafından şeriatın emirlerini yerine getirmelerinden ötürü kınanmaktadır.”⁸⁵

Ulemanın Nüfuzunun Kırılması: Bilhassa ortaçağlarda olmak üzere genellikle her dönemde toplumların önünde olan, onlara çeşitli açılardan öncülük ve rehberlik yapan, çoğu kez de devletle toplum arasında aracılık eden ve toplumsal grupları uzlaştıran kişilerin arasında âlimler/din adamları önde gelmiştir. Ekber, gerek imparatorluk otoritesini güçlendirmek ve gerekse sulh siyaseti için Müslüman âlimleri ve âlim devlet görevlilerini herkesin huzurunda küçümseyip küçümsetmiş ve böylece ulemanın toplum nezdindeki yetki ve ağırlıkları azalmıştır. Ekber’in bunu, daha çok toplum üzerinde etkin bir rol oynayan hoca ve âlimleri saf dışı etme amacıyla yaptığını söylemek yanlış olmayacaktır. Esasen bir hükümdar olarak kendi gücünün üstünde bir güce müsaade etmemesi normal olmakla birlikte, özellikle o dönemde son derece yaygın olan mehdî inancını benimsemesi, dinî tarz ve adetler ile dinî ritüelleri kullanması ve bunlarla birlikte siyasî gayelerle Hindu ve Müslümanları yakınlaştırmak için gayret sarf ederken dinî birçok unsura başvurması, bir başka açıdan bu uğurda dini istismar ettiğini anlamına da gelmektedir. Bir yandan çeşitli dinler arasındaki ortak noktaları bularak toplumda birlik ve beraberliği sağlamaya çalışırken, diğer yandan farklı mezheplere mensup Müslüman âlimlerin ciddi çatışmalara neden

⁸⁵ Reis, s. 229. Ayrıca bkz. İmâm-ı Rabbânî, Ahmed-i Fârûkî Serhendî, *Mektûbât Tercemesi*, Çev. Hüseyin Hilmi Işık, İstanbul 2008, s. 103, Mektup 65

olan fikrî tartışmalarına engel olmaması, aksine bunları teşvik etmesi ve bunun sonucunda da Müslüman kitleyi küstürmesi, icraatlarında tutarsızlık ve yönlendirilmenin olduğu anlamına gelmektedir. Hem İslam'a ait birçok şeyi terk etmesi ve hem de bütün Hindistan halkının dinî önderliğini üstlenmeye soyunması, tabii ki tepki toplayacaktır, ancak er veya geç bu tepki kendini gösterecektir. Onun dinleri yakınlaştırma çabası uğruna yaptıkları, günümüz devletlerinde olduğu gibi, devletine ve kendi toplumuna yönelik ortak yeni bayramlar koyması ve henüz oluşan veya gelişimi tam sağlayamamış toplumlar için ortak kanunlar çıkarması, toplumda en azından Müslümanlar için barış yerine kaos, kaygı ve huzursuzluk oluşturmuştur. Yani tüm bunlar, hazmedilmemiş ve dayatma devrimler mesabesindeki uygulamalar olarak kalmışlardır.

Sorduğu veya soruşturduğu sorular açısından ulemanın zayıflığını ortaya koymak, onlardan kesin cevaplar beklemek, verilen muhtelif cevaplar karşısındaki tatminsizlik gibi durumlar, kanaatimizce meseleyi anlamak yerine ulemaya yüklenmesine fırsat vermiş; ulemanın kendi aralarındaki çatışma ve ihtilafını, sosyal bilimlerin kendine özgü yapısındaki kapalılığın getirdiği yorumlar sonucu olduğunu anlamak yerine, bunu, ulemanın aşağılanmasına vardırmıştır. Hâlbuki burada kusurlu veya kasıtlı olan kanaatimizce bizzat Ekber'in kendisi ve/veya onu yönlendirenlerdir.

Ancak yine nasıl oluyorsa Ekber Şah, aşağıladığı ve küçümsediği, hatta gayrimüslim din mensubu âlimler karşısında aşağıladığı ve aşağılattığı âlimlere ihtiyaç duyar ve yine önde gelen ulemanın fetvası ve kendine yaranmak isteyen ulemanın da desteği ile kendini, "en büyük dini önder" ilan ettirir. Aslında bir din, başka bir din oluşturularak/benimsetilerek yok olmaya mahkûm kılınmaktadır.

Diğer taraftan şunu da göz ardı etmemek gerekir ki, Ekber, aslında sahtekâr olarak gördüğü, zaaflarına yenik düştüklerine inanarak soğuduğu ve hatta sevmediği ulemanın tam karşısında, bu ulemanın diğer bir versiyonu olan ve her türlü aşırı övgü ve yaranmalarıyla kendi yanında olan diğer bir ulema grubunu ise doğru ve hak görmektedir. Önceki kişiliksiz ulema kadar kişiliksiz olduğu anlaşılan bu ulema da, kendisine yaranmak için bir takım fetvalar vermiş, sapmanın önünü açmış ve haksız yere toplumuyla ters düşmesine dolayısıyla kendine, toplumuna, dinine ve geleneğine yabancılaşmasını sağlamıştır.⁸⁶ Bunun delili olarak, İmâm-ı Rabbânî'nin Ekber Şah'ı, "ulemaya zulmetmek, Hindistan'da İslâm'ın en büyük şiarlarından biri olan kurbanı (inek kesmeyi) yasaklamak,

⁸⁶ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, s. 82, Mektup 47

Müslümanlara ait camileri ve mezarları mahvetmek ve kâfirlerin mâbet ve bayramlarını onurlandırmak”la suçlaması⁸⁷ zikredilebilir.

“Mehdi”, “mesih”, “sahibu’z-zaman” ve “içtihat” gibi dinî kavramalar ile tasavvuf ve diğer uzlaşımçı fikirlerin kullanımının halka daha kolay tesir ettiğini, onların dirençlerini kırdığını, önceki hazırbulunmuşluklarının, yeni zuhurâtın kusur ve yalanlarını fark etmeyi engellediğini ve böylece toplumun hızlı bir şekilde çıkmaza sürüklendiğini söylemek yanlış olmayacaktır.⁸⁸ Üstelik bunu yapanlar da toplumun tanınmış ve ileri gelen âlimleridir. Bunların arasında başta gelen isimlerin, zaten Ekber’in etrafındaki etkili isimler olduğunu ve bu hususta Ekber’i de yönlendirdiklerini görmekteyiz. Üstelik bu yönlendirmenin, Ekber’in etrafındaki ulema grubunun birbirleriyle çekişmesi ve zıtlaşmasını da içermekte olduğu dikkat çekmektedir.⁸⁹

Ulemanın otoritesinin kırıldığı dönemlerde bile, Din-i İlâhî taraftarlarının, “Allahu Ekber” sözünü, “Ekber Tanrı’dır” anlamına gelecek şekilde selamlaşma biçimine dönüştürmeleri, ulema ve Müslümanlar tarafından sert tepki görmüş; yine padişah huzurunda “yeri öpmek” (zemînbûs) şeklinde icrası düşünülen secde de, benzer tepkilerden dolayı sadece mahremlere hasredilmiştir.⁹⁰

Ekber döneminde dışlanan ve horlanan ulemadan bir kısmının küserek veya çaresizlikten Hindistan’ı terk edip İslam dünyasının çeşitli bölgelerine gitmesi de,⁹¹ bölgede gayri İslâmî unsurların güçlenmesinde etkili olmuştur.

Etnik Bağların Güçlenişi ve Azınlık Konumlarının Değişmesi: Her dönemde toplumların bir takım bağlarının olduğu tartışılmazdır. Bu bağların en önde gelenlerinden biri olan aile bağları, kopmaması ve ebediyete kadar devam ettirilmesi gerekli bir unsurdur. Fakat çıkarılan yeni evlilik ve uyum kanunları, aile ve aileyle oluşan toplumsal bağları gevşetmiş ve kısa süre sonra tepkiler ve uyumsuzluklar başlamıştır. Mesela Hindularla evlenme sonucu nesiller bozulmuş, aileler arasında kopmalar yaşanmıştır.

⁸⁷ Bkz. İmâm-ı Rabbânî, s. 133, Mektup 81

⁸⁸ Halk-seçkinler farklılaşmasının doğurduğu yabancılaşma için bkz. Orhan Türkdoğan, “Ziya Gökalp’te Yabancılaşma İlkesi”, *Töre*, S. 44, Ocak 1975, s. 351-356

⁸⁹ Bkz. Bayur, C. II, s. 76-77

⁹⁰ Bkz. (Allâmî, *Ain-i Ekberî*, C. II, s. 231 ve 234’dan naklen) Bayur, C. II, s. 129; Bayur, “16’ıncı Asırda...”, s. 164; Bıyıktaş, s. 83; Nizami, s. 136-140; T. H. “Ekber”, C. IV, s. 215; Konukçu, “Ekber Şah”, C. X, s. 543

⁹¹ Bkz. İ. Edhem Bilgin, *Devrimci Sûfi Hareketleri ve İmâm-ı Rabbânî*, İstanbul 1989, s. 77; Ahmed, *Hindistan’da İslâm Kültürü Çalışmaları*, s. 46

Ümmet geleneğine sahip Müslüman toplumlarda zayıf da olsa mevcut ve önemli bağlarından biri olan etnik bağlar da zayıflamış ve yerini azınlıklara bırakmıştır, yani Türkler ve Müslümanlar azınlık durumuna düşmüşlerdir. Sonunda bu durum öyle bir hale gelmiştir ki, Türkler yabancı ve işgalci konuma düşerken, Mecusi, Hindu ve Hristiyanlara daha geniş hürriyetler tanınmış ve onlar hâkim duruma gelmişlerdir. Yine Ekber'in dinî devrimlerinin çoğunlukla İslâm dinine aykırı unsurlar içerdiği ve özellikle Hinduizm karşısında İslâm'ın geri plana itildiği düşünülürse, Ekber tarafından ilân edilen Din-i İlâhî'nin, İslâmî inanç ve ritüellerin diğer dinlere göre çok daha az yer aldığı bir "din" olarak karşımıza çıktığı⁹² ve toplumu nereye götürdüğü anlaşılabacaktır.

İslam Karşıtı Görüşlerin ve Grupların Zuhuru ve Güçlenmesi: "Ebu'l-Fazl ve sarayda bulunan bir grup; Kur'ân'ın Hz. Muhammed tarafından telif edildiğini yaymış, saraya yakın Müslümanlar bu grubun baskısından korkarak namazı gizli kılar hale gelmişti. Ebu'l-Fazl da namaz biçimleri konusunda yeni teoriler geliştirme çabasına girmiş, Cuma hutbelerinde Hz. Peygamber ve ashabının adlarının okunması yasaklanmıştı. Hristiyanlığın çan çalma âdeti, teslis inancı ve diğer ibadet şekilleri benimsenmiş, bazı sapıklar Hz. Peygamber ile Deccal'in aynı kişi olduğunu savunmaya başlamış, çocuklara "Ahmed" ve "Muhammed" gibi isimlerin konulması yadırganır olmuştur.⁹³ Yerleşen ibadet şekillerinden biri de, günde dört defa güneşe karşı tapınarak onun adını belli sayıda zikretmekti."⁹⁴

Ekber'in dini mahiyette yaptığı bazı icraatlarından önce, halkın gözünü ve gönlünü hoş etmek için mansıp ve para dağıtması, günümüz misyonerlerinin de kullandığı yöntemlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerek burs vb adla parasal imkân ve destek ve güya muhataplarına yardım ederek şirin gözükmele veya ayinden önce İncil'in arasına konan paralarla insanların geliş gidişlerini artırma çabaları olarak karşımıza çıkan bazı uygulamalar, Ekber tarafından da başvurulmuş çirkin uygulamalardır. Kendisi haklı olarak insanların zorla Müslümanlaştırılmasına karşı çıkarken, maalesef aynı yanlış bir başka açıdan da kendisi veya etrafındakiler yaparak, insanları kendi görüş ve dinine meylettirmektedir.

Toplulukların güce ve güçlüye meyli malumdur. Toplumun ve yöneticilerin, fikrî, dinî ve sosyal boşluğa düşmeleri veya düşürülmeleri, toplumda bunlardan

⁹² Bkz. Reis, s. 222

⁹³ İsim verme geleneği ve yabancılaşma hakkında bkz. Oğuzhan Bilgin, "Kültürel Yabancılaşma Bağlamında Türkiye'de İsim Verme Pratiklerinin Değişimi ve Popüler Kültür Figürleri" . Milli Folklor, S. 16, 2020, s. 177-187

⁹⁴ Reis, s. 222, Ensari, s. 40

istifade edecek çıkar sahiplerine fırsat vermekte ve o andaki moda akımlar veya bu tür boşluğu oluşturanların hedefledikleri hemen tesirini göstermektedir. Bu durum yaranma ve iktidara yakın olma duygusunu getirdiğinden, beraberinde bir yandan iftiracıları ve diğer yandan da yandaş görünmeleri artırmakta ve böylece toplum beraberlikten uzak, kaygılı, mutsuz ve umutsuz kalmaktadır. Tabii bu durumun aksi ise gizlilikler, kapalılıklar veya içe kapanmalardır. Bu da illegal olmayı ve meşruiyeti başka yerden almayı ve yeraltı faaliyetlerini beraberinde getirmektedir. Mesela Ekber'in bu dinî reformlarına açıkça destek olanlar yanında, gizlice yazdıkları hicviyelerle bu hareketi yeren şairler de vardı.⁹⁵

Ekber'in yeni bir din ihdas etmediğini ve bir pir veya mürşit olarak ortaya çıktığını, Ekber'e karşı olanların "İslâm dini bırakıldı, namaz ve oruç kaldırıldı, İslâmî gelenek ve göreneklerle alay edildi." şeklindeki sözlerinin, sadece Ekber'in yakın çevresiyle ilgili olduğunu, çünkü onun hiç kimseyi yeni inancı benimsemeye zorlayıp baskı yapmadığını, toplum içinde, namaz, oruç, hac vb. dinî vazifelerin yapılmaya devam ettiğini, yaptıklarının iki toplum arasındaki gerginlik ve düşmanlığı büyük ölçüde sona erdirdiğini ve yakınlaşmayı sağladığını kabul etsek bile, onun bu şekildeki dinsel hoşgörüsünün, bilhassa uygulamadaki sonuçları açısından İslâm şeriatıyla uyuşan hiçbir yönünün bulunmadığını⁹⁶ da itiraf etmek durumundayız.

"Ekber Şah 1582'de bütün eyalet valilerinin önünde, İslâmiyet, Hristiyanlık, Zerdüştilik, Hinduizm ve Budizm'in, inanç, ibadet ve muamelâtını tek çatı altında birleştirdiği Din-i İlâhî'yi kurduğunu resmen ilân etti. Bu yeni din, şehvet düşkünlüğü, iftira ve gurur gibi günahları şiddetle yasaklıyor, insanlar arasında eşitlik, âlicenaplık, takva, hürriyet, sabır, perhiz, sıdk, ihtiyat, nezaket gibi faziletleri esas alıyordu. İslâm'da ve bütün büyük dinlerde ortak olan bu prensiplere Jâinizm'in "canlı hiçbir şeyi öldürmeme" ve Katoliklerin "bekârlık" prensibi de dâhil edilmiştir. Din-i İlâhî on erdeme sahip olmayı emretmiştir: Cömertlik, kötü davranışlardan kaçınmak ve öfkeye hâkim olmak, dünyevî zevklerden el çekmek, dünyevî bağlardan ve meşgalelerden azade olmak, takva, züht, basiret, yumuşaklık, şefkat, Allah'a bağlılık ve O'na ulaşmanın özlemini duyarak ruhun kirlerden arındırılması. Kutsal bir kitaba sahip olduğunu iddia etmemiş ve bir din adamı sınıfı da ihdas etmemiştir. İbadet, Zerdüşti tapınma uygulamalarının Müslümanların namazına adapte edilmesi şeklindeydi."

⁹⁵ Bkz. Ahmed, *Hindistan'da İslâm Kültürü Çalışmaları*, s. 315

⁹⁶ Reis, s. 224

Buna Ekber'in etrafındaki âlimlerden Şeyh Mübarek, Fethullah Şirazî ve Şeyh Âmûlî gibi bazılarının salt felsefî akılcılığını ve İslam'a ters düşen yorumlarını da eklemek durumundayız.⁹⁷

Buna göre, birçok bidati içeren⁹⁸ bir anlayış olarak Din-i İlâhî'nin mahiyeti hakkında şu kanaatlerin serdedildiğini ve kanaatimizce bunların hepsinin de doğruluk payı taşıdığını söylemek gerekmektedir:

-Sapık, batınî ve mesihî karakterli, eklektik bir öğretilerdir.

-İslâm dininin yerini alması amacıyla ve Ekber'in etrafındakilerin yönlendirmesiyle kurulmuş bir sistemdir.

-Aslında sadece Ekber'in çevresinde teşekkül etmiş sofistike bir saraylı hareketidir.

-Asıl itibarıyla yeni bir din değil, ancak içinde hem Kur'ân'ın ve hem de sufi tarikatlarının uygulamalarında yer alan prensiplerin vazedildiği kendi formülü olan yeni bir tarikattır.

-Din-i İlâhî, İslâm düşüncesinin ne içinde ne de dışında kabul edilebilir, zaten mensupları da onu hiçbir zaman ayrı bir din olarak görmemiş ve kendilerini de Müslüman olarak tanımlamışlardır.

Ekber, dinine ait şahsî günlük ritüel ve uygulamaların, müntesipleri tarafından takip edilmesinde ısrar etmemiştir. Müntesiplerinin Hindulara ve Hıristiyanlara gösterdikleri yakınlık ve hoşgörü ise onların ihtida etmelerini sağlama amacına yönelikti. Ekber'in oğlu Cihangir'in, "Babam bir an bile Allah'ı unutmadı" şeklindeki ifadesi de kayda değerdir.⁹⁹ Ekber Şah'ın diğer teşebbüslerine ciddi tepki gösteren İmâm-ı Rabbânî dahi bu yeni dini pek dikkate almamıştır. Zira on sekiz kişinin intisab ettiği¹⁰⁰ bir "dinî teşebbüs" olarak tamamıyla başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bununla birlikte belgeler, o dönemdeki dinî yozlaşmanın ve şüpheciliğin büyük boyutlara ulaştığını göstermektedir.¹⁰¹

Burada M. İkbal'in bir tespiti de belirtmekte yarar görmekteyiz. "İkbal'e göre, Ekber'in idarî ve toplumsal eklektizmi ya da Kebir'in mistik birleştiriciliği Hindistan'ın geniş kitlelerinin düşlerini yakalamada başarılı olmuş olsaydı, bir homojenlik oluşturabilirlerdi. Bunun yerine tüm bu deneyler, senkretizme

⁹⁷ Bkz. Ensarî, s. 30; Nedvi, s. 70-72

⁹⁸ Yabancılaşma ve bidat ilişkisi hakkında bkz. Çağfer Karadaş, "Dine Yabancılaşma Aracı Olarak Bid'at ve Hurafe", *İlahiyat Akademisi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi*, S. 3, 2016, s. 23-43

⁹⁹ Bkz. Choudhury, s. 195-196.

¹⁰⁰ Bkz. Rizvi, *Religious and Intellectual History...*, s. 418-437; Nizami, s. 149; T. H. "Ekber", C. IV, s. 215; Konukçu, "Ekber Şah", C. X, s. 543

¹⁰¹ Bkz. Reis, s. 225-226; Ensarî, s.39

dönüşmüştür, çünkü büyük dinî gruplar ve Hind toplumunun kast yapısı bunu reddetmiştir.”¹⁰²

Müslüman bir hükümdar olarak Ekber’i dinî yükümlülüklerini yerine getirmemekle suçlayan İmâm-ı Rabbânî’nin, ona hiçbir yerde mürtedlik isnat etmemesi de önemlidir. Şah’ı sert bir biçimde tenkit etmekten asla vazgeçmeyen İmâm-ı Rabbânî’nin dahi onu “Müslüman” olarak nitelendirmesini, Ekber’in İslâm dairesi içinde kaldığının bir işareti sayabiliriz. Yine Ekber’in birçok mutasavvıfın türbesini de inşa ettirmiş ve bölgede tasavvuf geleneğinin yaşamasına katkı sağlamış olduğu da unutulmamalıdır.¹⁰³ Ancak yine de pek çok uygulamasının İslâmî kaidelere uygun olmadığını da gözden uzak tutmamak gerekmektedir.¹⁰⁴

Hint ve Budist klasiklerinden yapılan çok sayıda çevirilerin de katkı sağladığı¹⁰⁵ zihnî bulanıklığın had safhada olduğu bu dönemde İsrâkiye, Felsefe, Tasavvuf ve Vedantizm karışmış, bundan felsefî bir tasavvuf doğmuştu. Tarikat ve hakikat, İslam şeriatından ayrı ve müstağni görülmüş, bâtın ile zâhir birbirinden ayrılmış, bâtının zâhirden apayrı bir yol olduğu kabul edilmiştir. Pek çok mürşid ve sâlik az veya çok bu görüşlerin etkisi altında kalmıştı. Özellikle vahdet-i vücûd hakkındaki yanlış tasavvurlar da mutasavvıfların aktif güçlerinin zayıflamasına yol açmıştı. Zira İslâm’ın bu bölgede panteist karakter arz eden Hint dinleriyle temasta olması, meydana gelen kaos ortamında önlenemez birtakım fikrî ve zihnî alışverişleri de beraberinde getirmişti. Cebecioğlu’nun ifadesiyle:

“Kültürsüz, cahil Müslüman halk arasında yanlış anlaşılan vahdet-i vücûd telâkkisi, İslâm’ın temel inanç ve ibadet boyutlarını tehdit eden bir unsur haline geldi. Meselâ bu telâkkinin yanlış algılanması, “yakîn gelene kadar Rabbine ibadet et” (Hicr, 15/99) ayetinin yanlış anlaşılmasına yol açtı. Ayetteki “yakîn” kelimesi maddî ölümü ifade ederken, cahil halk kesimi bunu ölmeden önce ölüp kesin bilgiye ulaşmak şeklinde anladı ve ibadeti terk etti. Hâlbuki İslâm âlimleri akıl bulunduğu sürece bir kimse, en yüksek derecelere bile yükselse, ibadetten vâreste kalamayacağını açıkça beyan etmişlerdir.”¹⁰⁶

¹⁰² Aziz Ahmed, *Hindistan ve Pakistan’da Modernizm ve İslâm*, Çev. Ahmet Küskün, İstanbul 1990, s. 198

¹⁰³ Bkz. Annemarie Schimmel, *İslâm’ın Mistik Boyutları*, Çev. Ergun Kocabıyık, İstanbul 2001, s. 345; Enver Konukçu, “Hindistan’daki Türk Devletleri”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi I-XV*, Ed. H. Dursun Yıldız, C. IX, İstanbul 1989, s. 533; Nedvi, s. 33-42

¹⁰⁴ Bkz. Reis, s. 225

¹⁰⁵ Bkz. Ahmed, *Hindistan’da İslâm Kültürü Çalışmaları*, s. 305-306; Rizvi, *Religious and Intellectual History...*, s. 203-222; Bıyıktaş, s. 78, 84-85

¹⁰⁶ Reis, s. 227-228,

“Schimmel onun girişimlerinin çok dinli büyük bir ülke olan Hindistan’ın sorunlarına tam bir çözüm getiremediğini, aksine bütün halk kesimlerinde büyük bir direniş uyandırdığını ifade etmektedir. Ona göre Ekber Şah’ın İslâm ile Hinduizmi birleştirme çabalarına karşı en büyük tepki Nakşibendîlerden gelmiş ve bu tarikat Hindistan’daki dinî ve siyasî gelişmelerde önemli bir rol oynamıştır.”¹⁰⁷

Aziz Ahmed’e göre İmâm-ı Rabbânî’nin “İsbâtü’n-Nübüvve” kitabının amacı, Mesihçi-Elî hareketinin lideri Canpurlu Mehdî Seyyid Muhammed ile Ekber Şah’ın peygamberlik derecesine yükseltilmesini tenkit ve Hz. Peygamber’in “perdelenen prestijini yeniden sağlamaktır.” O, Hindu monizminin İslâm’a yansımaya sebep olacak bir kanal olabileceği düşüncesiyle “vahdet-i vücûd” doktrinini reddederek “vahdet-i şuhûd” görüşünü savunmuştur.¹⁰⁸ Ayrıca resmî birtakım görevlere getirilen şahısların da aslında Ekber’i belki boş bırakmamak veya çevresinde bulunmak gibi bir hedef taşıdıkları da düşünülebilir:

“Müceddidiyye öncesinde Nakşbendiyye tarikatının bazı mensupları ile Ekber Şah arasında iyi ilişkiler kurulduğu da bilinmektedir.¹⁰⁹ Bu kişilerden biri Ubeydullah Ahrâr’ın (ö. 1490) torunlarından Hâce Abdüşşehîd’dir. Abdüşşehîd’in müridlerinden Sultan Hâce (Abdül’azîm) Nakşbendî (ö. 1584), Ekber Şah döneminde bir ara vakıflardan sorumlu bakan (sadr) olarak görev yaptı. Hâce Ahrâr’ın torunu olan Şihâbeddîn Hâvend Mahmûd’un oğlu Hâce Mu’ineddîn Ahmed, Ekber Şah’ın hizmetinde bulundu. Yine Hâce Ahrâr’ın torununun oğlu Hâce Muhammed Yahya (ö. 1591) da, Ekber tarafından 1578 senesinde hac kafilesinin başkanı olarak tayin edildi. Bakî Billâh’ın (ö. 1603) Delhi’deki tekkesinin masrafları Ekber Şah’ın vezirlerinden Şeyh Ferîd Buhârî tarafından karşılanıyordu.”¹¹⁰

SONUÇ

Türk devlet geleneğinde görüldüğü gibi, “tanrıdan kut alan” ve böylece cihanı yönetmeye tâlip olan bir hükümdar olarak Ekber Şah’ın başına geçtiği devlet, diğer birçok Türk devletinde olduğu gibi, tebaasının büyük çoğunluğunun Türk olmadığı bir coğrafyada kurulmuştur. Aynı zamanda bu gayri Türk tebaanın büyük çoğunluğu Müslüman da değildir. Müslüman fâtihlerle beraber bölgeyi ele geçirip orada kurulan devleti, bir Müslüman-Türk devletine dönüştüren önceki

¹⁰⁷ Reis, s. 220

¹⁰⁸ Reis, s. 229

¹⁰⁹ Bu dönemlerde tâ önceden beri bölgede varlığını sürdüren çok sayıda sahîh ve gayrisahîh kabul edilebilecek dini akım ve tarikatlar bulunmaktaydı ki, bunlardan on sekiz tanesi ismen sayılmaktadır. Bkz. Ahmed, *Hindistan’da İslâm Kültürü Çalışmaları*, s. 192-193; ; Nizami, s. 28-77

¹¹⁰ Reis, s. 231

hükümdar ve devletlerin tecrübelerini ve sıkıntılarını da gören Ekber Şah'ın, diğerlerinden farklı olarak, bir takım reformlara gittiğini görmekteyiz. Aslında başlangıçta dinî olmaktan çok tamamen siyasî olduğu anlaşılan bu reformlar, sosyal nitelik de taşıdıkları için doğrudan dinle de ilgili olmuştur. Bu gidişat, gerek ulemanın direncinin kırılması ve gerekse halkta beklenen etkiyi yapabilmesi için daha sonra dinî reformları da içermeye başlamıştır.

Yapılan bu reformlar, daha önce hiç benzeri görülmemiş bir açıklıkta Kur'an ve Sünnet'in somut beyanlarına zıt ve muhalif olduğu için hem tepki görmüş ve hem de başlangıçta çok yaygınlık kazanmamıştır. Fakat bu reformlardan fazlasıyla istifade etmek durumundaki büyük çoğunluk olan Hindu tebaa, bu durumu hızla ve kapsamlı bir şekilde kendi lehine kullanmaya ve gerektirdiği icraatlara başlayınca, toplumda bir kaos ile fikrî ve amelî şaşkınlıklar ve kırılmalar oluşmaya başlamıştır. Aslında icraat ve düşüncelerinden büyük bir idareci, adil ve merhametli bir devlet adamı olduğu anlaşılan Ekber Şah, doğrudan baskı yapmamakla beraber, iktidarın tüm araçlarını da kullandığı için, kısa zamanda bu gayri İslamî, dolayısıyla toplumun geleneksel yapısına ters, fikirlerin toplumda yaygınlaşmasını sağlamıştır. Bu durum zaten her yerde mevcut olan ve büyük çoğunluğu oluşturan cahil ve bilinçsiz halk üzerinde tesir göstermiş ve toplumda mevcut olan İslamî gelenekte yozlaşmaya ve böylece ciddi bir yabancılaşmaya yol açmıştır.¹¹¹

Ekber'in Müslüman olduğu ve dinini hiçbir zaman terk etmediği kesin olmakla ve ayrıca İslâm ve Müslümanların yararı için gayretler gösterdiği görülmekle beraber, reformlarının bölgede çok öncelerden beri devam eden Müslüman-Hindu gerginliğini kısmen ve geçici olarak sona erdirmesi ve kültürler arası alışverişi geliştirmesi açısından bazı faydalı sonuçlar doğurduğu söylenebilir. Ancak diğer yandan bunlar, büyük bir fikrî kargaşaya yol açmış, Hindistan gibi her türlü inanç ve düşüncenin rağbet ve kabul gördüğü bir ortamda, bilhassa toplumda eskiden beri yaşayan ve benimsenen tasavvuf ve dergâhlarda, felsefî bir karaktere bürünen vahdet-i vücûd düşüncesinin zihinleri bulandırmasına ve İslamiyet'ten uzaklaşmalara yol açmıştır. Böylece Müslümanlar daha baskın olan Hinduların tesirinde kalmaya ve Hindulaşmaya başlamışlardır.

¹¹¹ Mesela gençlik üzerinde 20 yıl önce yapılan bir araştırmanın, ülkemizdeki gençlerde yabancılaşmanın oranı hakkında gösterdiği iyimserlikten (Faruk Karaca, "Gençlik ve Dinsel Yabancılaşma", *Gençlik Dönemi ve Eğitimi-II, Tartışmalı İlmi Toplantı*, 18-20 Nisan 2003, Bursa, 2003, s. 137-160), bugün de aynı şekilde bahsetmenin mümkün olmadığını ve bunun her geçen gün daha da kötüye gittiğinin görüldüğünü söylemek mümkündür.

Ekber dönemiyle birlikte Cihangir (1605-1627), Dâver Bahş (1627-1628), Şah Cihan (1628-1657), Murad Bahş (1657-1657), Şah Şücâ (1657-1658) dönemlerinde yaklaşık 60-70 yıl süren bu fikrî kargaşa dönemi, bölgede halen bugün bile devam eden bir karşı fanatıklığı ve radikallığı doğurmuştur. Ayrıca bu durumdan en fazla tesirlenen tarikat çevrelerinden de, bu fikirlerle mücadele eden İmâm-ı Rabbânî ve taraftarları gibi birçok mutasavvıf devreye girmiş, fikirleri ve eserleriyle hem idarecileri uyarmaya hem de insanlara doğru yolu göstermeye çalışmışlardır. Bu durum belki o zamana kadar çok yüzeysel olan ancak bundan sonra her yerde ve her zaman görülebilecek olan tarikat-siyaset ilişkisini de doğurmuştur.

Günümüzde de Ekber döneminde olduğu gibi, ulemanın fikri tartışma ve kargaşasını yaşatan ve bunu medya aracılığıyla seviyesizleştiren ilahiyatçıların varlığı ve halk seviyesinde bunların pek anlaşılabilmesi ile bunların, karşısında yer alan molla grubuyla aralarındaki gizli ve açık çekişmenin halk nezdinde yarattığı kaos ve fikrî bulanıklık, siyasetçilerin ve cemaatlerin sınır tanımayan din istismarları, “Mozaikçilik”, “İbrahimî Dinler”, “Dinlerarası Diyalog” ve “Medeniyetler İttifakı” adıyla yapılan “Müslümanları kimiksizleştirme” çabaları, “Dinsel Çoğulculuk” ve “Kültürel Çoğulculuk” yoluyla kimlik ve kişilik aşındırması, misyonerlerin sınırsız ve derin faaliyetleri, dünyada emperyalizmin ve kapitalizmin karşısındaki en büyük direnişi sağlayan “İslam”ın terörle özdeşleştirilerek sunulması ve Avrupa Birliğine uyum yasaları ile aile ve toplumsal bünyemizi değiştiren düzenlemeler, medyanın bilinçaltına işleyen iğrenç ve aşağılık yönlendirmeleri, işte tüm bunlar, Ekber dönemindeki “biçim”le aynıdır ve büyük bir yabancılaşmaya hızlı gidiştir. O zamanki yabancılaşmaya karşı çıkan ve bir Müceddid görülen İmâm-ı Rabbânî’lerin bugün olmaması da, toplumumuz için ayrı bir şanssızlıktır.

Bugünkü şartlarda toplumsal dirilişimizi (ihya) gerçekleştirmek ve muasır medeniyet seviyesine Batılılaşmadan/Hristiyanlaşmadan çıkmak istiyorsak, kendi değer ve dinamiklerimizi işletmek, onları modern bir dile dökerek sunmak ve icraatlarımıza yansıtarak ileri gitmenin yollarını aramak durumundayız.

KAYNAKÇA

- Ahmed, Aziz, *Hindistan ve Pakistan'da Modernizm ve İslâm*, Çev. Ahmet Küskün, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1990
- Ahmed, Aziz, *Hindistan'da İslâm Kültürü Çalışmaları*, Çev. Latif Boyacı, İnsan Yayınları, İstanbul 1995
- Allâmî, Ebu'l-Fazl, *Aîn-î Ekberî I-III*, Kalkuta 1867-1877, İng. Çev. Henry Blochmann, Low Price Publication, Delhi, 1989
- Allâmî, Ebu'l-Fazl, *Akbernâme I-III*, Kalkuta 1873-1887; İng. Çev. Henry Beveridge, Asiatic Society of Bengal, Calcutta 1897-1921
- Balı, Şafak, *Çokkültürlülük ve Sosyal Adalet: "Öteki" İle Barış İçinde Birlikte Yaşamak*, Çizgi Yayınları, Konya 2001
- Bayur, Y. Hikmet, *Hindistan Tarihi I-III*, 2. baskı, TTK Yayınları, Ankara 1987 (II. cilt Babürlüler'e tahsis edilmiştir.)
- Bayur, Y. Hikmet, "16'ıncı Asırda Dinî ve Sosyal Bir İnkılâp Teşebbüsü: Ekber Gurkan 1556-1605", *Belleten*, C. II, S. 5-6, 1938, s. 133-182. (Aynı makale daha önce *II. Türk Tarih Kongresi*'nde tebliğ olarak da sunulmuş ve yayımlanmıştır (1937, s. 519-569)).
- Bayur, Y. Hikmet, "Evrengezip Âlemgir ve Dinî Siyasası Üzerinde Bir İnceleme" *Belleten*, C. IX, S. 33, 1945, s. 1-62
- Bedâyûnî, Abdülkadir, *Müntehabü't-Tevarih I-II*, Nşr. Ahmad Ali vd., Calcutta 1864-1869
- Bıyıktay, Halis, *Timurlular Zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu*, TTK Yayınları, 2. baskı, Ankara 1989
- Bilgin, İbrahim Edhem, *Devrimci Sûfi Hareketleri ve İmâm-ı Rabbânî*, Kültür Basın Yayın Birliği Yayınları, İstanbul 1989
- Bilgin, Oğuzhan, "Kültürel Yabancılaşma Bağlamında Türkiye'de İsim Verme Pratiklerinin Değişimi ve Popüler Kültür Figürleri" . *Milli Folklor*, S. 16, 2020, s. 177-187
- Bozkale, Lütfi, "Dinî Çoğulculuk Üzerine", *Diyanet İlmî Dergi*, C. L, S. 3, 2014, s. 43-62
- Canan, İbrahim, *Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi I-XVI*, Akçağ Yayınları, Ankara 1988
- Cevizci, Ahmet, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, 6. baskı, İstanbul 2005
- Choudhury, Makhan Lal Roy, *The Din-i Ilahi or The Religion of Akbar*, Oriental Books Reprint, India 1997
- Cihângîr, Nureddin Muhammed, *Cihângîrnâme: Tüzük-i Cihângîrî*, Nşr. Muhammed Hâşim, Bünyad-ı Ferheng-i İran, Tahran 1359/1980
- Çetintaş, İbrahim, "İslâm Düşüncesinde Ontolojik Yabancılaşma" *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XVIII, S. 35, 2020, s. 29-45
- Demir, Tülay, "Dinî Çoğulculuk", *Liberal Düşünce*, C. XVIII, S. 71, 2013, s. 41-64
- Doğrul, Ömer Rıza, *Ekber Bir Türk Dahisi*, İstanbul 1944
- Durak, Nejdet-Muhammet İrğat, "Değersizleşme ve Yabancılaşma Bağlamında Tüketim Ahlâkı ve İnsan", *İlahiyat Akademisi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi*, S. 3, 2016, s. 75-88
- Ensari, Abdülhak, *Şeriat ve Tasavvuf: İmâm-ı Rabbânî Şeyh Ahmed Serhendî'nin Anlayışı ve Mücadelesi*, Çev. Yusuf Yazar, Rehber Yayınları, Ankara 1991

- Ghodratollahi, Ehsan, "Akbar, The Doktrine of Solh-i Koll and Hindu-Muslim Relations", *Journal of Religious Thought: A Quarterly of Shiraz University*, S. 21, Winter 2007, s. 3-24
- İmâm-ı Rabbânî, Ahmed-i Fârûkî Serhendî, *Mektûbât Tercemesi*, Çev. Hüseyin Hilmi Işık, 5. baskı, Hakikat Yayınları, İstanbul 2008
- Karaca, Faruk, "Gençlik ve Dinsel Yabancılaşma", *Gençlik Dönemi ve Eğitimi-II, Tartışmalı İlmi Toplantı, 18-20 Nisan 2003, Bursa*, 2003, s. 137-160
- Karadaş, Çağfer, "Dine Yabancılaşma Aracı Olarak Bid'at ve Hurafe", *İlahiyat Akademisi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi*, S. 3, 2016, s. 23-43
- Kayıoğlu, Nurullah, "Kur'an Açısından İnsanın Kendine Yabancılaşmasının Temel Sebepleri", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XV, S. 24, 2010, s. 53-60
- Konukçu, Enver, "Hindistan'daki Türk Devletleri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi I-XV*, ed. H. Dursun Yıldız, Çağ Yayınları, İstanbul 1989
- Konukçu, Enver, "Babürlüler, Hindistan'daki Temürlüler", *Türkler*, C. VIII, Ankara 1991, s. 744-760
- Konukçu, Enver, "Ebü'l-Fazl el-Allâmî", *DİA*, C. II, İstanbul 1989, s. 313-314
- Konukçu, Enver, "Babürlüler", *DİA*, C. IV, İstanbul 1991, s. 400-404
- Konukçu, Enver, "Ekber", *DİA*, C. X, İstanbul 1994, s. 542-544
- Kureşî, İ. H., "Moğollar'ın Hakimiyeti Altında Hindistan Moğol İmparatorları", Çev. Kasım Turhan, *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, Hikmet Yayınları, İstanbul 1989
- Malleson, G. B., *Emperor Akbar*, Asian Publication Services, New Delhi 1978
- Marshall, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akinhay-Derya Kömürçü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1996
- Nar, Nuray, "Dini Orijinli Yapılarda Mürid Merkezli Yabancılaşma ve Sonuçları", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, C. III, S. 1, 2016, s. 46-62
- Nedvî, Ebu'l Hasan Ali, *Müceddid-i Elfisânî İmâm-ı Rabbânî*, Çev. Yusuf Karaca, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2005
- Nizami, Khaliq Ahmad, *Akbar and Religion*, Delhi 2009
- Özden, H. Ömer, "Bir Ahlâk Problemi Olarak Yabancılaşma ve Yahya Kemal", *İlahiyat Akademisi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi*, S. 3, 2016, s. 101-112
- Özköse, Kadir, "İnsanın Yabancılaşmasına Yönelik Sûfî Perspektif", *İlahiyat Akademisi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi*, S. 3, 2016, s. 9-21
- Reis, Bedriye, "XVI-XVII. Yüzyıllarda Din-i İlahî Tartışmaları ve İmâm-ı Rabbânî", *Tasavvuf*, S. 16, 2006, s. 211-234
- Rizvi, Saiyid Athar Abbas, *Religious and Intellectual History of the Muslims in Akbar's Reign with Special Reference to Abu'l Fazl: (1556-1605)*, Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd., New Delhi 1975
- Rizvi, Saiyid Athar Abbas, *Muslim Revivalist Movements in Northern India in Sixteen and Seventeenth Centuries*, 3. baskı, New Delhi 1993
- Sağiroğlu, Ekrem, *İmâm-ı Rabbânî (Hayatı-Cihadı-Görüşleri)*, Seha Yayınları, İstanbul 1988
- Schimmel, Annemarie, *İslam'ın Mistik Boyutları*, Çev. Ergun Kocabiyik, Kalcı Yayınları, İstanbul 2001
- T. H. "Ekber", *İA*, C. IV, İstanbul 1988, s. 210-216

- Tekin, Mustafa, “Din”dârâne Yabancılaşma”, *İlahiyat Akademisi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi*, S. 3, 2016, s. 55-66
- Titus, Murray T., *The Religious Quest of India-Indian Islam*, 2. baskı New Delhi 1979
- Türkdoğan, Orhan, “Ziya Gökalp’te Yabancılaşma İlkesi”, *Töre*, S. 44, Ocak 1975, s. 351-356
- Yenice, Berrin, *Yabancılaşma ve İdeoloji*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995